

AKADÉMIAI KIADÓ

A Gáta–Wieselburg-kultúra temetője és kiemelkedő síregyüttese Nagycenk-Farkasverem lelőhelyről

Archaeologiai Értesítő

149 (2024) 1, 105–134

DOI:

10.1556/0208.2024.00071

© 2024 The Author(s)

MELIS Eszter^{*1} , SAVANYÚ Bálint² , HAJDU Tamás³ ,
GÉMES Anett³ , GYENESEI Katalin³ és MRENKA Attila⁴

¹ HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Tóth Kálmán utca 4., 1097 Budapest, Magyarország; e-mail: melis.eszter@abtk.hu

² Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Liszt Ferenc utca 11., 9022 Győr, Magyarország; e-mail: savanyu.balint@romer.hu

³ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Embertani Tanszék, Pázmány Péter sétány 1/C, 1117 Budapest, Magyarország; e-mail: tamas.hajdu@ttk.elte.hu; anett.gemes@ttk.elte.hu; gyeneseikata@student.elte.hu

⁴ Soproni Múzeum, Fő tér 6–8., 9400 Sopron, Magyarország; e-mail: mrenka.attila@sopronimuzeum.hu

Kézirat beérkezett: 2024. május 30. • Kézirat elfogadva: 2024. július 31.

Megjelent az interneten: 2024. november 4.

KÖZLEMÉNY

ABSZTRAKT

Az M85 autótú nyomvonalának ásásain 2017–2018-ban, Nagycenk határában a réz/bronztágyak mennyiségében és típusában is egyedülálló, újabb bronzkori temető került elő. A csontvázak temetkezések és mellékleteik a Nyugat-Magyarországon, Kelet-Ausztriában és Délnyugat-Szlovákiában elterjedt Gáta–Wieselburg-kultúrához köthetők (Rei. BA1–A2, Kr. e. 2200/2100–1600/1500). A jelen előzetes közleményben a harminckét síros nagycenk-farkasvermi temető három, kiemelkedő társadalmi helyzetű férfi temetkezését mutatjuk be. A radiokarbon adatok alapján, a magyarországi kora és középső bronzkor fordulójára (1 σ valószínűséggel Kr. e. 2010–1780 közé) keltezhető sírok egy, gazdagságában és kapcsolatrendszerében, s talán technikai tudásában (fémborításos kőbuzogány) európai viszonylatban is jelentős közösségre utalnak a Fertő-tó vidékén, a közép-németországi, kora bronzkori „fejedelmi temetkezések” időszakában.

KULCSSZAVAK

kora bronzkor, középső bronzkor, csontvázak temetkezés, fémborításos kőbuzogány, magas státuszú temetkezés

ABSTRACT

Excavations preceding the M85 motorway brought to light a previously unknown Bronze Age cemetery in the outskirts of Nagycenk in 2017 and 2018. The burial ground turned out to be unique both in the quantity and type of copper or bronze artefacts deposited there. The inhumation burials and their grave goods are associated with the Gáta–Wieselburg Culture, that distributed in the territories of western Hungary, eastern Austria, and south-west Slovakia (Rei. BA1–A2, 2200/2100–1600/1500 BC). In this preliminary report, we will be discussing three of the male burials out of the altogether thirty two graves unearthed at the Nagycenk-Farkasverem cemetery, that stand out due to the grave furniture accompanying the deceased. Based on radiocarbon dates these graves can be dated to the turn of the Early and Middle Bronze Age in Hungary (with 1 σ probability 2010–1780 cal BC). They serve as evidence of a community with outstanding wealth and a wide network of contacts, including perhaps technological knowledge (see the metal-coated stone macehead), in the Lake Fertő (Neusiedl) region, during the period of the ‘princely burials’ of the Early Bronze Age in Central Germany.

KEYWORDS

Early Bronze Age, Middle Bronze Age, inhumation burial, metal-coated stone macehead, high-status burial

*Levelező szerző.

E-mail: melis.eszter@abtk.hu

BEVEZETÉS

Az M85 autóút nyomvonalának ásatai 2017–2018-ban Nagycenk határában a feltárt réz/bronztárgyak mennyiségében és típusában is egyedülálló bronzkori temető került elő.¹ A csontvázas temetkezések és mellékleteik a Nyugat-Magyarországon, Kelet-Ausztriában és Délnyugat-Szlovákiában elterjedt Gáta–Wieselburg-kultúrához köthetők. A Fertő-tó vidéke a magyarországi kora bronzkor végén és középső bronzkorban (közép-európai kora bronzkor, Rei. BA1–A2, Kr. e. 2200/2100–1600/1500) a kultúra a Rába folyó és a Bécsi-medence között körvonalazott elterjedésének központi régiójában feküdt.² A tó mai magyarországi part-sávja, és az attól kissé távolabb fekvő falvak határa számos régészeti korszak emlékeiben rendkívül gazdag.³ A Gáta–Wieselburg-kultúra lelőhelyeinek intenzitását mutatja, hogy az újabban Nagycenk–Farkasverem lelőhelyen előkerült temetőtől 1,5 km-re nyugatra, az Arany-patak mentén hasonló korú temető és település ismert Gömöri János feltárásából.⁴

A farkasvermi temetkezések jelentőségét növeli, hogy Ausztriából ugyan több mint 1000 hasonló sír ismert, ezek jelentős része közöletlen,⁵ ugyanakkor a magyarországi feltárt 220–230 Gáta–Wieselburg temetkezés közel 30%-át jelentik a nagycenki sírok (59 a két temetőből összesen).⁶ A nagyszámú réz/bronztárgy a farkasvermi sírokban a társadalmi egyenlőtlenségek fontos indikátorai, amelyek közül a fémborításos kő buzogányfej az európai bronzkorkutatás unikális darabja, magas szociális státuszt jelző, „jogként” értékelhető tárgy (7. kép). A jelen előzetes közleményben a harminckét síros temető három kiemelkedő férfi temetkezését mutatjuk be, köztük a „jogaros” sírt.

A LELŐHELY

Nagycenk–Farkasverem (összevont lelőhely, azonosító: 68695) négy, a korábbi kutatások alapján ismert lelőhely összevonásából jött létre, mivel az M85 autóút Csorna és Sopron közötti új szakaszának építését megelőző terepbejárások során kiderült, hogy a szántásban megfigyelhető régészeti leletek a régi lelőhelyek kiterjedésénél lényegesen nagyobb területen szóródnak. A lelőhely a Nyugat-Magyarországi Peremvidéken, a Sopron–Vasii-síkság középtáj északnyugati csücskében, az Ikva-sík nevű kistáj észak-északnyugati részén található.⁷ Nem messze, a mai Sopron-kövesd határában vezetett átjáró az Ikva és Kardos-ér medre

között, amely az őskortól kezdve meghatározó pontja lehetett az Alpok előterében vezető, fontos közlekedési útvonalnak. A feltárt terület Nagycenk belterületétől és a Sopron–Szombathely vasútvonaltól délre fekszik, melyet nyugati irányból az Arany-patak, a keleti irányból a 84. főút határol.

A beruházást megelőző régészeti feladatellátást a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. megbízásából, a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum bevonásával a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. végezte el. A próbafeltárás 2017. augusztus végén, szeptember elején Mrenka Attila irányításával zajlott. A feltárás során a B105. kutatóárokban került elő az első két sír. A próbafeltárás eredményei alapján került kijelölésre a teljes felületű megelőző feltárás területe. Utóbbi feltárás 2018. március és május hónapok között történt meg, Savanyú Bálint vezetésével.

A lelőhelyen a próbafeltárás és a teljes felületű feltárás során összesen 196 régészeti jelenséget azonosítottunk. A Gáta–Wieselburg-kultúrába sorolható csontvázas temetőrészleten kívül egy középső rézkori és egy kora vaskori teleprészet, a Kalenderberg-kultúra hét hamvasztásos, urnás temetkezését és szórványosan római korra keltezhető árkokat tártunk fel.

A feltárt bronzkori temetőrészlet a vasút mellett, attól közvetlenül délre, a környezetéből kissé kiemelkedő, világosszürke színű, vaskiválásos lösz alkotta kúpon került elő. A sírfoltok zöme a gépi földmunka során nem rajzolódott ki, csak egy-két órányi száradás után vált láthatóvá. A nyomvonalban észlelt harminckét sírban, vagy temetkezésként értelmezhető régészeti jelenségben (1. kép) összesen harminckét ember maradványait találtuk meg; két sírgödörben nem kerültek elő emberi maradványok, ugyanakkor két másik esetben az embercsontok két-két egyénhez köthetők.

A KIEMELKEDŐ SÍREGYÜTTESEK LEÍRÁSA

Jelen tanulmány három kiemelkedő társadalmi helyzetű férfi sírjának elemzését teszi közzé. A farkasvermi temetkezések mellékleteinek nyersanyag- és készíttéstechnikai vizsgálatai folyamatban vannak, így a tárgyak anyagának és készítésének meghatározása makroszkópos alapon, elsősorban régészeti analógiák alapján történt, ami a további elemzések alapján módosulhat. A fémtárgyak esetében a kora és középső bronzkor átmenetére tehető időszakban a Dunántúlon az elérhető vizsgálatok alapján mind ötvöztelen réz-, mind ónbronze anyagú fegyverekre és viseleti elemekre van példa,⁸ ezért használjuk a farkasvermi tárgyak esetében egyelőre a „réz/bronz” megnevezést.

S153 sír

A sírgödör kb. 30 cm mélységben jelentkezett, közepén sárga szemcsékkel kevert, sötétbarna színű, humuszos lösz alkotta foltként volt megfigyelhető, melyet északnyugati és délkeleti

¹Savanyú (2019).

²Leeb (1987); Gömöri (2012) Abb. 108; Nagy (2013) Abb. 1; Melis (2017) Fig. 1.

³Gömöri (2012) 272–276.

⁴Nagycenk-Lapos-rét és Nagycenk-Kövesmező: Gömöri et al. (2018); Melis et al. (2023).

⁵Krenn-Leeb (2011); Franz et al. (2017).

⁶Nagy (2013); Gömöri et al. (2018); Melis (2020c) 78.

⁷Dövényi (2010) 370–373.

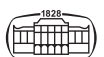
⁸Melis (2013); Kiss (2020); Gömöri et al. (2018); Kovács et al. (2019).

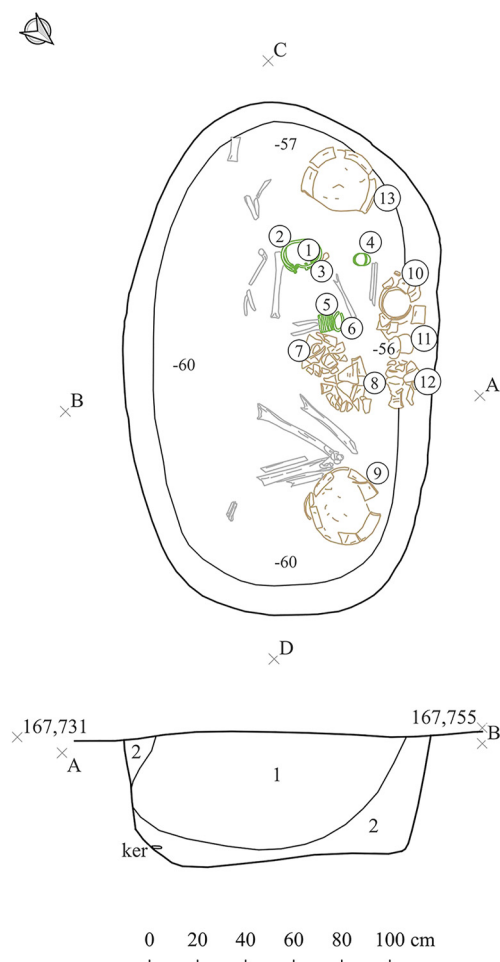

1. kép. Nagycenk helyzete Magyarországon és a nagycenk-farkasvermi temető térképe a bemutatott sírokkal (szürkével kiemelve) (összesítő: Érdi Benedek, Melis Eszter)

Fig. 1. Location of Nagycenk in Hungary and map of the Nagycenk-Farkasverem cemetery with the graves discussed (highlighted in grey) (map: Benedek Érdi, Eszter Melis)

irányból, a sír hosszanti oldalai mellett sárga és világosszürke szemcsékkel kevert, világosbarna lősz keretezett (2. kép). A sírgödör alakja lekerekített sarkú téglalap alakú, közel függőleges oldalú. Alja egyenes. A sír betöltésében a foltként már megfigyelt rétegek jelennek meg, a felső 50 cm-ben a sárga szemcsékkel kevert sötétbarna színű réteg, melyet a sírgödör szélei mellett, illetve 50 cm alatt a sárga és világosszürke színű szemcsékkel kevert világosbarna réteg fog körül. Tájolása 250° – 70° . H.: 215 cm, Sz.: 131 cm, Mé.: 60 cm.⁹

2. kép. Nagycenk-Farkasverem S153 sír (mellékletek rajzait lásd 9. és 10. képen) és metszetráajz (1: sárga szemcsés és apró foltos sötétbarna humuszos lősz; 2: sötétsárga és világosszürke apró foltos világosbarna lősz, néhány sötétbarna folttal; ker.: kerámia) (Rajz: Szalai Gábor, Gera Ágnes)

Fig. 2. Nagycenk-Farkasverem S153 grave (the drawings of grave goods see Fig. 9 and 10) and section drawing (1: yellow granular and slightly spotted dark brown humic loess; 2: dark yellow and light brown loess with small patches of light grey and some dark brown spots; ker: ceramics) (Drawing: Gábor Szalai and Ágnes Gera)

⁹Rövidítések: H.: hossz, Sz.: szélesség, M.: magasság, Mé.: mélység, V.: vastagság, Fv.: falvastagság, Pá.: peremátmérő, Fá.: aljátérő, Átm.: átmérő, S.: súly/tömeg, össz.: az összes darab mérete együttvéve, max.: a legnagyobb mérhető méret.

A csontváz a sírgödör északi felében fekszik, zsugorított pozícióban. A csontok erősen hiányosak. A koponya és az alsó állkapocs hiányoznak, egyedül egy darab csontszilánk maradt meg a koponyából, illetve a 1–3. mellékletek mellől pár darab fog is előkerült. A karcsontok elhelyezkedése alapján a halottat hátra fektethették, a lábak bal oldalon nyugszanak. A csigolyákból, bordákból mindössze néhány csontszilánk maradt meg. A karcsontok közül a jobb felkarcsont és a jobb alkar csontjai anatómiai helyzetükben őrződtek meg. A jobb kar közel derékszögben behajlítva a törzs előtt, a bal könyökhöz húzva. A bal kar a törzs előtt hegyesszögben behajlítva, a bal kézfej a koponya (feltételezett helye) elé, az arc elé lehetett igazítva. A medencecsont szinte teljesen eltűnt. A combcsontok és a lábszárcsontok alapján a lábak kissé fel voltak húzva. A lábfej csontjai erősen hiányosak, igen rossz megtartásúak. A váz tájolása megegyezik a sírgödör tájolásával.

Antropológia. 20–50 éves férfi rossz megtartású váza és bal halántékcsontrájának töredéke, valamint a bal állkapocsból három darab foga került elő. Patinanyomok figyelhetők meg a bal lapockán, kulcscsonton és a jobb alkaron. A bal oldali humerus igen gracilis.

Mellékletek. 1. A jobb váll belső oldalánál, a nyak feltételezhető helyénél, nyitott végével előre egy réz/bronz *nyakperec* (alatta két további *nyakperec* 2–3. melléklet). Zöldesszürkés, foltos, öntött, sima, kissé korrodált felszínű, középtűt kerekded átmetszetű, végei felé elkeskenyedő, elkalapált, visszapödrött végű *nyakperec*, a végei egymástól távolabb. V.: 1,05 cm, Átm.: 16,5 cm, S.: 192 g (3. kép, 9. kép 1). 2. Az 1. és 3. melléklet között egy további réz/bronz *nyakperec*, nyitott végével előre, kissé elcsúszva a többitől. Zöldesszürkés, foltos, öntött, sima, kissé korrodált felszínű, középtűt kerek átmetszetű, tömörebb, elkalapált, visszapödrött végű *nyakperec*, a végei egymáshoz közelebb. V.: 1,05 cm, Átm.: 15,7 cm, S.: 215 g (3. kép, 9. kép 2). 3. A 2. melléklet alatt, nyitott végével előre került elő a harmadik réz/bronz *nyakperec*. Zöldesszürkés, foltos, öntött, korrodált

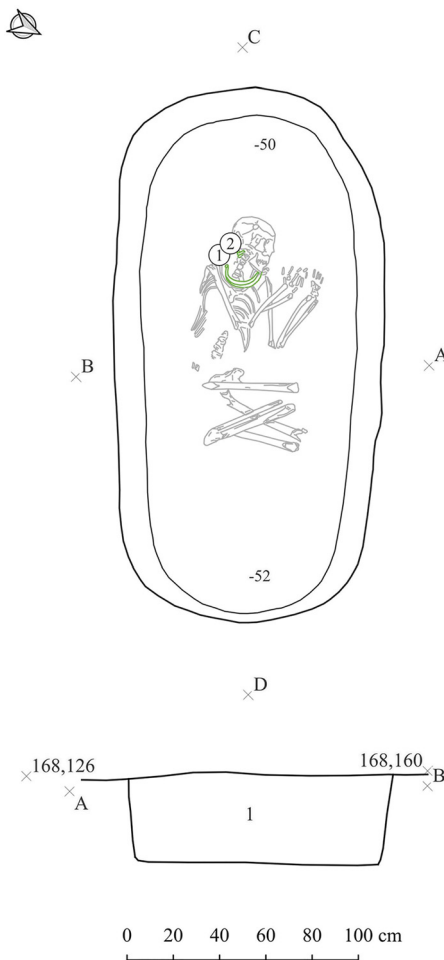

3. kép. Nagycenk-Farkasverem S153 sír részletfotó az 1–6. melléklettel (Fotó: Szalai Gábor)

Fig. 3. Nagycenk-Farkasverem S153 detail photo with grave goods no. 1–6 (Photo: Gábor Szalai)

felszínű, középujt kerek átmetszetű, elkalapált, visszapödrött végű nyakperec, a végei közelebb egymáshoz, kissé aszimmetrikus formájú. V.: 1,05 cm, Átm.: 15,6 cm, S.: 197 g (3. kép, 9. kép 3). 4. A bal csukló belső oldalánál, az oldalán került elő egy zöldesszürkés, helyenként kékes, foltos, kissé korrodált felszínű, rézzel/bronzal bevont, nyomott gömbtestű, középujt átfúrt *buzogányfej*. Az átfúrás szélét mindkét oldalon körben poncolt vonalak díszítik, oldalán négy helyütt, sugárszerűen két-két bemélyített vonalból, három-három bordából álló vonalkötegek futnak le. Az egyik vonalköteg felett és mellette lévő negyed egyik részében textilmaradványt őrzött meg a korrózió, az átfúrásban fanyél darabja maradt meg. M.: 5,35 cm, Átm.: 7,2 cm, Lyukátm.: 2,4 cm, S.: 469 g (3. kép, 7. kép, 9. kép 4). 5. A jobb alkaron zöldesszürkés, foltos, enyhén korrodált felszínű, ovális átmetszetű, elkalapált végű szálból tekercselt, a csukló felé kissé szűkülő, kilencmenetes réz/bronz *kartekercs*. M.: 6 cm, V.: 0,35 cm, Átm.: 6,1–6,7 cm, S.: 184 g (3. kép, 9. kép 5). 6. A

jobb csuklón, az 5. melléklet mellett nyitott végével felfelé egy tömör réz/bronz *karperec* került elő. Zöldesszürkés, foltos, öntött, sima, enyhén korrodált felszínű, kerekded átmetszetű, tömör, pecsétlőszerűen elkalapált végű, kissé négyzetesedő formájú. V.: 1,1 cm, Átm.: 8,1 cm, S.: 111 g (3. kép, 9. kép 6). 7. A jobb alkar lábak felőli oldalán egy oldalára dőlt *füles fazék* darabjai kerültek elő, szájával a kar felé. Sötétszürke, kissé világosbarna foltos, kopott fényezésű, csillámos homokos és apró kavicsos soványítású, rövid nyakú, S profilú kis fazék, a perem alól induló vállra támaszkodó szalagfüllel. A fül tövétől enyhe besimított vonal fut körbe a vállon, a füllel szemben apró, hegyes, kettős bütyök ül. M.: 10,8 cm, Fv.: 0,5 cm, Pá: 11,8 cm, Fá.: 6 cm (10. kép 7). 8. A 7. melléklet mellett, a lábak felé egy további, oldalára dőlt nagyobb *fazék* darabjai kerültek elő, szájával a sír északi oldala felé. Barnásszürke, foltos, nyakán fényezett, testén egyenetlenül elsimított felszínű, csillámos homokos és apró kavicsos soványítású, kihajló peremű, széles szájú, aszimmetrikus magasságú, tojásdad testű fazék, a pereme három helyütt háromszög alakban felhúzva. M.: 14,2 cm, Fv.: 0,8 cm, Pá.: 16 cm, Fá.: 7 cm (10. kép 8). 9. A jobb térdnél egy alján álló *mélytál* volt. Barnásszürke, foltos, kopott fényezésű, csillámos homokos és apró kavicsos soványítású, erősen kihajló peremű, rövid nyakú, bikónikus testű tál, a válltörésen ülő két, átfúrt, felfelé álló, kettős függesztőbütyökkel. M.: 12,2 cm, Fv.: 0,5 cm, Pá.: 25 cm, Fá.: 7,8 cm (10. kép 9). 10. A sírgödör északi oldalánál, a bal alkar mellett alján álló asszimmetrikus fülű *amfora*. Sötétszürke, világosbarna foltos, fényezett, csillámos homokos és homokos soványítású, kihajló peremű, tölcséres nyakú, enyhén bikónikus testű *amfora*, két peremből induló vállra támaszkodó homokóra alakú füllel, és ezek közt az egyik oldalon a vállon egy további, rövid, felfelé álló kis füllel. A fülek alatt, a hason egy mélyen, helyenként egyenetlenül bekarcolt vonal fut körbe. M.: 19,4 cm, Fv.: 0,6 cm, Pá.: 16 cm, Fá.: 8 cm (10. kép 10). 11. A 10. és 12. melléklet között, a sírgödör északi oldalánál egy kissé oldalára dőlt, szájával a sír belseje felé néző, *kétfülű korsó* került elő. Sötétszürke, kissé világosbarna foltos, fényezett felszínű, csillámos homokos és homokos soványítású, kihajló peremű, enyhén tölcséres nyakú, nyomott gömbhasú korsó, közvetlenül a perem alól induló, vállra támaszkodó, két homokóra alakú füllel. A nyak tövében enyhe borda, a hason, a fülek alatt két, párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. M.: 14,5 cm, Fv.: 0,5 cm, Pá.: 10,8 cm, Fá.: 5,5 cm (10. kép 11). 12. A 11. melléklet mellett, a sírgödör északi oldalánál, a medence feltételezhető magasságában egy oldalára dőlt, rövid fülű *amfora* darabjai kerültek elő. Barnásszürke, kopott fényezésű, csillámos homokos és apró kavicsos soványítású, kihajló peremű, enyhén tölcséres nyakú, bikónikus testű *amfora*, a vállon ülő két füllel. A rövid fülek közt a vállon ovális kis bütyök ül, az egyik oldalt letört. M.: 20 cm, Fv.: 0,6 cm, Pá.: 16,2 cm, Fá.: 5,2 cm (10. kép 12). 13. A sírgödör nyugati rövidebb oldalánál, a koponya feltételezhető helyétől balra egy további, alján álló, kétfülű *mélytál* került elő. Sötétszürke, világosbarna foltos, fényezett, csillámos homokos és homokos soványítású, kihajló peremű, ívelt nyakú, kónikus testű, enyhén profilált aljú mélytál, közvetlenül a perem alól induló fülekkel, a váll enyhe besimítással

4. kép. Nagycenk-Farkasverem S155 sír (mellékletek rajzait lásd a 11. képen) és metszetrajz (1: sötétsárga és világosszürke foltos világosbarna lösz) (Rajz: Szalai Gábor, Gera Ágnes)

Fig. 4. Nagycenk-Farkasverem S155 grave (the drawings of grave goods see Fig. 11) and section drawing (1: dark yellow and light brown loess with light grey spots) (Drawing: Gábor Szalai and Ágnes Gera)

hangsúlyozott. M.: 12 cm, Fv.: 0,7 cm, Pá.: 26 cm, Fá.: 9,2 cm (10. kép 13). 14. A sír felszedése során további mellékletek kerültek elő: 14a. Három különböző hosszúságú, enyhén ívelt zöldesszürkés, foltos, ovális átmetszetű réz/bronz-huzalból tekeresztelt spirálgöngy töredéke. H.: 2,6–5,4 cm, Átm.: 0,4–0,6 cm, V.: 0,1 cm, S.: 1,5–3,3 g (10. kép 14a). 14b. Egy piszkosfehér, patinafoltos, csonkakúp alakú dentáliumgyöngy, szélesebb végének belsejében egy réz/bronz spirálgöngytöredék látható. H.: 2,9 cm, Átm.: 0,6–0,8 cm, S.: 1,9 g (10. kép 14b).

S155 sír

A sírgödör kb. 50 cm mélységben jelentkezett, sárga és világosszürke színű szemcsékkel kevert világosbarna, humuszos löszfoltként (4. kép). A sírgödör alakja lekerekített sarkú téglalap alakú, közel függőleges oldalú, alja egyenes. A sír betöltése homogén, a foltban megfigyelt réteg alkotja. Tájolása 235°–55°. H.: 233 cm, Sz.: 117 cm, Mé.: 53 cm.

A csontváz a sírgödör közepén fekszik, zsugorított pozícióban. A koponya a bal oldalára dőlt, az arc északi irányba néz. Nyakcsigolyák megvannak. A kulcsontok anatómiai helyzetben, a szegycsont is megfigyelhető. A háti és ágyéki csigolyák erősen hiányosak. A bordák megmaradtak. A jobb kar hegyesszögben behajlítva keresztben a mellkason, kézfeje a koponya elé van fektetve, a jobb alkar keresztbezi a bal felkart. A bal kar is hegyesszögben visszahajlítva, a kéztőcsontok a jobb kar kéztőcsontjai mellett, az arckoponya előtt fekszenek. A medencecsont hiányos. A lábak közepesen (közel derékszögben) felhúzva, térdben behajlítva, egymáson fekszenek. A bal láb kevésbé van felhúzva, viszont térdben sokkal szorosabban be van hajlítva. A lábfej és a lábujjak csontjai nem maradtak meg. A háti csigolyák, lapockák, bordák elhelyezkedése szerint a felsőtest háton fekszik, a medence az oldalán, a lábak bal oldalon felhúzva. A váz tájolása: 264°–96°.

Antropológia. 20–25 éves férfi közepesen jó megtartású gracilis váza és férfias koponyája került elő. Patinanyomok láthatók a koponya bal oldalán, a jobb és bal kulcsonton, a jobb és bal lapockán, valamint a bal felkarcsonton. A fogazat közepesen kopott.

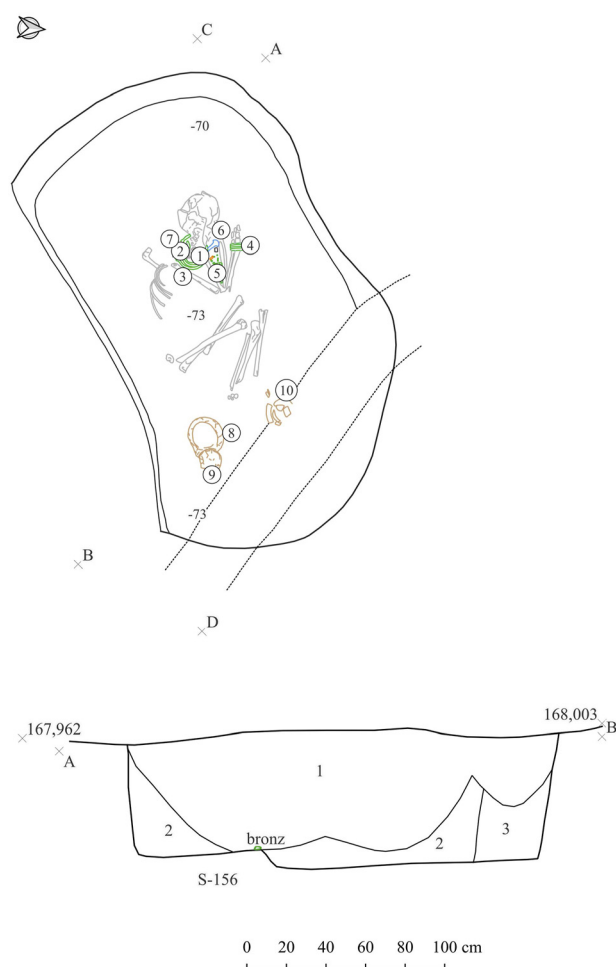
Mellékletek. 1. A nyakon felül lévő, nyitott végével hátra, a tarkó felé néző réz/bronz nyakperec (alatta a 2. melléklet). Zöldesszürkés, helyenként kékes, foltos, öntött, sima, kissé korrodált felszínű, középütt kerekded átmetszetű, végei felé elkeskenyedő, elkalapált, visszapödrött végű nyakperec. V.: 1 cm, Átm.: 15,9 cm, S.: 174 g (11. kép 1). 2. A nyakon, illetve a kulcsontokon alul, az 1. melléklet alatt lévő további réz/bronz nyakperec, nyitott végével hátrafelé. Zöldesszürkés, helyenként kékes, foltos, öntött, korrodált felszínű, kerek átmetszetű, az 1. mellékletnél nagyobb, elkalapált, visszapödrött végű nyakperec. V.: 0,95 cm, Átm.: 16,5 cm, S.: 182 g (11. kép 2).

S156 sír

A sírgödört metszette az S166. számú, Árpád-kori leletanyagot tartalmazó gödör, melynek sárga foltos, sötétbarna színű, humuszos lösz betöltése alatt volt megfigyelhető

10–40 cm vastagságban a sír eredeti, sárga és világosszürke foltokkal kevert szürkésbarna színű, löszös betöltése (5. kép). Az Árpád-kori gödört, és az alatta fekvő sírt egy modern kori vasúti hírközlő kábel árka is átvágta. A sírgödör alakja eredetileg lekerekített sarkú téglalap alakú, közel függőleges oldalú lehetett. Alja egyenes. A sír betöltése modern és Árpád-kori bolygatást leszámítva homogén. Tájolása 230°–50°. H.: 246 cm, Sz.: 135 cm, Mé.: 71 cm.

A csontváz a sírgödör közepén helyezkedik el, a bal oldalán, zsugorított pozícióban fekszik. A csontok rossz megtartásúak. Az arckoponya teljesen megsemmisült az Árpád-kori bolygatás során, az agykoponya csontjai összetörtek, összenyomódtak. A nyakcsigolyák jó állapotban maradtak meg a bronzpatinának köszönhetően, ellenben a háti és ágyéki csigolyaszakasz csontjai nem maradtak meg.

5. kép. Nagycenk-Farkasverem S156 sír (mellékletek rajzait lásd a 12. és 13. képen) és metszetrájsz (1: sárga foltos, sötétbarna humuszos lösz [S166 Árpád-kori jelenség]; 2: sötétsárga és világosszürke apró foltos világos szürkésbarna lösz; 3: túlbontás) (Rajz: Szalai Gábor, Gera Ágnes)

Fig. 5. Nagycenk-Farkasverem S156 grave (the drawings of grave goods see Figs 12 and 13) and section drawing (1: yellow patchy dark brown humic loess [S166 Árpád-period feature]; 2: dark yellow and light greyish brown loess with light grey spots; 3: over-excavated) (Drawing: Gábor Szalai and Ágnes Gera)

A bordák rossz megtartásúak. A medencecsont sem őrződött meg. A karcsontok közül a hosszúcsontok figyelhetők csak meg, ezek helyzete alapján a jobb kar közel derékszögben a felsőtest előtt behajlítva, a bal kar az azonos oldali vállhoz visszahajlítva, a kézfejek az arc előtt. A lábcsonatok közül is csak a csöves csontok maradtak meg, lábak bal oldalon közepesen felhúzza, térdben behajlítva voltak elrendezve. A váz tájolása: 260°–80°.

Antropológia. 19–22 éves férfi rossz megtartású koponya és robusztus váza került elő. Patinanyomok figyelhetőek meg a koponya bal oldalán, jobb és bal kulcscsonton, bal lapockán, bal és jobb felkarcsonton, jobb alkaron. A jobb singcsont csuklóízület felőli végén aktív csonthártyagyulladás nyomai láthatóak, enyhe fogkopás észlelhető.

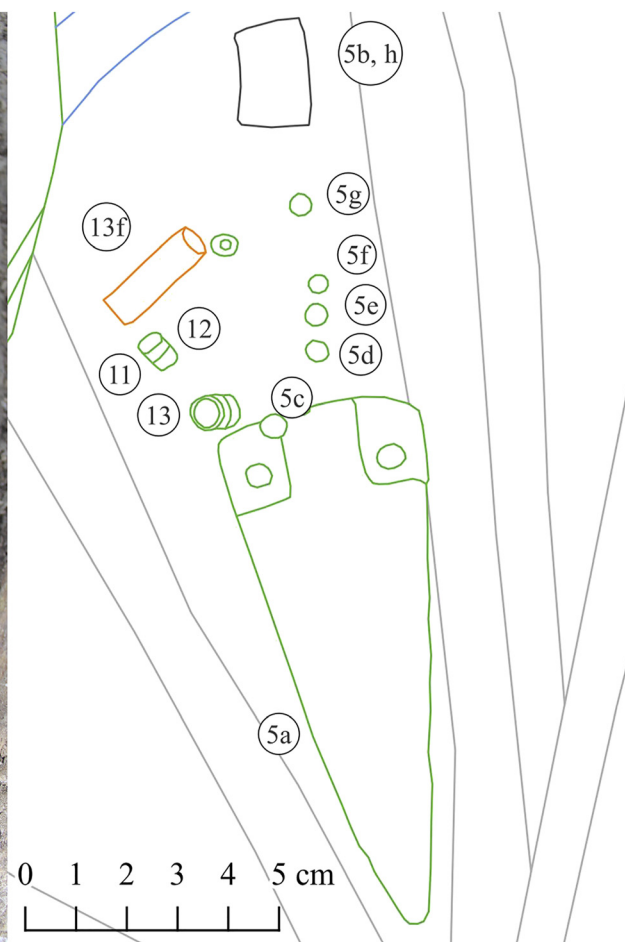
Mellékletek. **1.** A nyakon felül lévő, nyitott végével hátra, a tarkó felé néző réz/bronz *nyakperec* (alatta a 2–3. melléklet). Zöldesszürkés, helyenként kékes, foltos, öntött, kissé korrodált felszínű, kerek átmetszetű, törött, eredetileg visszapödrött végű *nyakperec*. V.: 1,1 cm, Átm.: 16,3 cm, S.: 199 g (12. kép 1). **2.** A nyakon az 1. és 3. melléklet között lévő, nyitott végével hátra, a tarkó felé néző réz/bronz *nyakperec*. Zöldesszürkés, kékes, öntött, kissé korrodált felszínű, kerek átmetszetű, elkalapált, visszapödrött végű *nyakperec*. V.: 1,1 cm, Átm.: 16,3 cm, S.: 207 g (12. kép 2). **3.** A nyakon, illetve a jobb váll belső oldalán alul lévő, nyitott végével hátra, a tarkó felé néző réz/bronz *nyakperec*, az 1–2. melléklettől lefelé kissé elcsúszva. Zöldesszürkés, helyenként kékes, öntött, korrodált felszínű, kerek átmetszetű, elkalapált, visszapödrött végű *nyakperec*. V.: 1,1 cm, Átm.: 16,2 cm, S.: 213 g (12. kép 3). **4.** A jobb csuklón zöldesszürkés, foltos, enyhén korrodált felszínű, ovális átmetszetű, elvékonyodó végű szálból tekerceselt, négymentes réz/bronz *kar-tekerces*. M.: 2,1 cm, Átm.: 6,2 cm, S.: 77 g (12. kép 4). **5.** A bal al- és felkar által bezárt háromszögben előkerült bronztör és a hozzá tartozó szegecs (6. kép): **5a.** Hegyével a könyök felé néző, részben a bal alkarcsonton elhelyezkedő, zöldesszürkés, foltos, helyenként kékes, enyhén korrodált felszínű, háromszögletű, eredetileg négyszegecsés réz/bronz *tör*, enyhén ívelt markolatlappal, amely törött. A két szélső, nagyobb szegecs helyén maradt, a középső kisebb szegecslyukak közül az egyik maradt meg. A penge egyenes, középütt megvastagított, hegye tompa. H.: 9,9 cm, Sz. (max.): 3,8 cm, V. (max.): 0,35 cm, S.: 30 g (12. kép 5a). **5b.** A markolatlaptól mintegy 5 cm-re egy, a tör markolatához tartozó szervesanyag maradvány került elő, az egyik fadarabban egy elkalapált végű, kissé elhajlott, hosszabb réz/bronz *szegeccsel*. Fa H.: 2 cm, V.: 0,4 cm, Szegecs H.: 1,6 cm, V.: 0,3 cm, Átm.: 0,4 cm, S. (össz.): 0,76 g (12. kép 5b). **5c.** Az előzőnél rövidebb, vastagabb, szélesen elkalapált végű egyenes réz/bronz *szegecs*, feltáráskor még a törpenge markolatlapjában. H.: 1,1 cm, V.: 0,35 cm, S.: 0,59 cm (6. kép 5c, 12. kép 5c). **5d–g.** A tör szervesanyag-markolatához tartozó, elkalapált végű, hosszabb réz/bronz *szegecs*ek, három teljes és egy törött. A törött darab (5d) került elő legközelebb (0,8 cm-re) a penge markolatlapjához, ettől nyugatra közel egy vonalban a többi. A leghosszabb (5g) kissé elkülönülve az előzőektől, több mint 1 cm-re, ez lehetett a markolat végéhez, illetve az 5b-vel jelzett töredékekhez a legközelebb. H.: 0,4–1,5 cm,

V.: 0,25–0,35 cm, S. (össz.): 1,75 g (6. kép 5d–g, 12. kép 5d–g). **5h.** Apró, korrodált réz/bronz *lemeztöredék*. V.: 0,15 cm, S.: 0,16 g (12. kép 5h). **6.** A bal váll belső oldalánál, félig az 1–3. melléklet alatt, egy világosszürke, kissé foltos, domború felszínű, lekerekített végű, kettős bárd alakú, mindkét végén átfúrt csiszolt kőlap került elő, a bal csuklóról félrecsúszva. Párhuzamai alapján *csuklólévdők*ként meghatározható, enyhén ívelt végén félkörív alakú befúrás látható az átfúrás felett. H.: 9,4 cm, Sz.: 3,5 cm, V.: 1 cm, S.: 40,1 g (12. kép 6). **7.** A nyak hátsó részénél a csigolyák közt, nagyrészt az 1–3. mellékletek alatt előkerült réz/bronz- és dentáliumgyöngyök. **7a.** Kilenc darab zöldesszürkés, helyenként kékes, ovális átmetszetű huzalból tekerceselt, különböző hosszúságú, közepes átmérőjű réz/bronz *spirálgöngy*, egyes darabok belsejében korrodált anyag. H.: 1,4–2,7 cm, Átm.: 0,6 cm, V.: 0,1 cm, S (össz.): 14,5 g (13. kép 7a). **7b.** Nyolc darab ovális átmetszetű huzalból tekerceselt, különböző hosszúságú, kis átmérőjű réz/bronz *spirálgöngy*, egyik belsejében korrodált anyag. H.: 0,6–1,6 cm, Átm.: 0,45 cm, V.: 0,1 cm, S (össz.): 4,98 g (13. kép 7b). **7c.** Ovális átmetszetű huzalból tekerceselt, apró, egy-két menetnyi réz/bronz *spirálgöngy*-töredékek. H.: 0,3–0,6 cm, Átm.: 0,5–0,7 cm, V.: 0,1–0,15 cm, S (össz.): 0,93 g (13. kép 7c). **7d.** Zöldesszürkés, korrodált, ovális átmetszetű huzalból tekerceselt, a többinél nagyobb átmérőjű réz/bronz *spirálgöngy*, két kisebb töredékével együtt. H.: 1 cm, Átm.: 0,9 cm, V.: 0,2 cm, S. (össz.): 1,64 g (13. kép 7d). **7e.** Zöldesszürkés, korrodált, kerek átmetszetű huzalból duplán tekerceselt, visszahajlított végű, apró réz/bronz *Noppenring*, kissé deformált. M.: 1 cm, Átm.: 0,9 cm, V.: 0,1 cm, S.: 0,98 g (13. kép 7e). **7f.** Kerek átmetszetű, vastagabb huzalból tekerceselt, nagyobb átmérőjű réz/bronz *spirálgöngy* töredék. H.: 0,6 cm, Átm.: 0,8 cm, V.: 0,3 cm, S.: 0,95 g (13. kép 7f). **7g.** Három darab piszkosfehér színű, enyhén szűkülő, kissé csonkakúp alakú *dentáliumgyöngy*. H.: 1,4–2,4 cm, Átm.: 0,5–0,8 cm, V.: 0,1 cm, S. (össz.): 2,08 g (13. kép 7g). **8.** A jobb lábfejtől délkeletre, a sír délkeleti hosszabbik oldalához közelebb, egy alján álló *mélytál* töredékei kerültek elő. A restaurálás során egy barnásszürke, fényezett, homokos soványítású, kihajló peremű, ívelt nyakú, besimított vállú, öblösödő hasú füles tál részleges profilja volt rekonstruálható, közvetlenül a perem alól induló, vállra támaszkodó füllel. M.: 4,9 cm, Pá.: 15 cm, Fv.: 0,5 cm (13. kép 8). **9.** Szorosan a 8. melléklet mellett, attól keletre alján álló *kétfülű korsó*. Sötétszürke, fényezett felszínű, csillámos homokos és apró kavicsos soványítású, kihajló peremű, tölcséres nyakú, bikónikus testű, két hosszú homokóra alakú füle a perem alól indul, a vállra támaszkodik. A nyak tövében bevagdosott borda fut körbe, amelyből összesen hat hármás, bekarcolt vonalköteg fut le a fülek alatt, a hason körbe futó hármás, bekarcolt vonalköteggel, ennek alsó vonala a fülek alatt megszakad és lefelé kanyarodik. A hason körbefutó vonalkötegből, felváltva le- és felfelé hármás, rövid bekarcolt vonalcsoportok indulnak ki. Alja kiegészített. M.: 12,9 cm, Pá.: 11 cm, Fv.: 0,6 cm (13. kép 9). **10.** A bal lábtól kissé keletre, a sír rövidebbik vége felé egy *korsó* töredékei kerültek elő, amelyet metszett a kábelárok, töredékei csak részben összeilleszthetők. Sötétszürke, fényezett felszínű, csillámos homokos és homokos soványítású, kihajló

peremű, tölcséres nyakú, nyomott gömbhasú, eredetileg kétfülvű korsó, töredékes hosszú, homokóra alakú fülei a peremből indultak, a vállra támaszkodtak csapolással. A hason, a fülek alatt besimítás fut körbe. M (max.): 8,4 cm, Pá.: 12 cm, Fv.: 0,7 cm (13. kép 10). **11.** A bal fel- és alkar által bezárt háromszögből a restaurálás során réz/bronz ciprusi tű került elő, fotó alapján a bal felkar közelében helyezkedhetett el, nyakán egy réz-/bronzkarikával (12. melléklet). Zöldesszürkés, korrodált felszínű, keskeny hurkosfejű, tekerceszt nyakú, kerek átmetszetű, hajlított végű tű. H.: 11,1 cm, Sz. (max.): 0,65 cm, V.: 0,4 cm, S.: 9 g (6. kép, 13. kép 11). **12.** A bal fel- és alkar által bezárt háromszögből a restaurálás során előkerült réz/bronz karika, fotó alapján a 11. melléklet nyakán kerülhetett elő. Zöldesszürkés, korrodált felszínű, kerek átmetszetű huzalból hajlított másfél menetes, visszapödrött végű karika. Átm.: 1,4 cm, V.: 0,2 cm, S.: 1,25 g (6. kép, 13. kép 12). **13.** A bal fel- és alkar által bezárt háromszögből a tör markolatlapjától felfelé, a restaurálás során előkerült különböző anyagú, formájú és méretű gyöngyök (6. kép). **13a.** Két darab kékesdrapp, kopott, enyhén sérült felszínű, nyomott gömbtestű, nagy lyukú apró fajanszgyöngy(?). Átm.: 0,7 cm, M.: 0,4 cm, S. (össz.): 0,15 g (13. kép 13a).

13b. Három darab zöldesszürkés, korrodált felszínű, kerek átmetszetű huzalból, duplán tekerceszt, visszahajlított végű réz/bronz Noppenring, az egyik kissé, a másik erősen deformált. M.: 0,8–0,9 cm, V.: 0,1–0,3 cm, Átm.: 0,7 cm, S. (össz.): 2,25 g (13. kép 13b). **13c.** Két darab ovális átmetszetű huzalból tekerceszt, rövid réz/bronz spirálgöngy töredék, az egyikre egy 13a melléklethez hasonló gyöngy van rákorrodálva. H. (max.): 1,2 cm, Átm. (spirálgöngy): 0,6 cm, Átm. (gyöngy): 0,7 cm, S. (össz.): 1,13 g (13. kép 13c). **13d.** Négy darab ovális átmetszetű huzalból tekerceszt, réz/bronz spirálgöngy töredék, belsejükben korrodált anyag. H.: 0,8–2,3 cm, Átm.: 0,4–0,5 cm, S (össz.): 3,17 g (13. kép 13d). **13e.** Tizenkét darab zöldesszürkés, ovális átmetszetű huzalból tekerceszt, különböző hosszúságú réz/bronz spirálgöngy töredék, többnyire üregek, az egyik rövidebb, olvadtnak tűnő darab belsejében korrodált anyag. H.: 0,5–2,2 cm, V.: 0,15 cm, Átm.: 0,45–0,6 cm, S (össz.): 7,82 g (13. kép 13e). **13f.** Egy darab piszkosfehér, foltos, törött, kopott felszínű, enyhén kúpos dentáriumgyöngy, a tör markolatlapjától 3 cm-re, nyugatra került elő az előbb említett spirálgöngyökkel. H.: 2,35 cm, Átm.: 0,75 cm, V.: 0,1 cm, S.: 0,68 g (6. kép 13f, 13. kép 13f).

6. kép. Nagycenk-Farkasverem S156 részletfotó és részletrajz az 5. melléklettel (Fotó és rajz: Szalai Gábor)

Fig. 6. Nagycenk-Farkasverem S156 detail photo and drawing with grave good no. 5 (Photo and drawing: Gábor Szalai)

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A Gáta–Wieselburg-kultúra körében az egy egyén zsugorított csontvázas (vagy korhasztásos) temetkezése szinte kizárólagos.¹⁰ Mindhárom farkasvermi eltemetett viszonylag nagy méretű (kb. 2,7, 2,8 és 3,3 m²), lekerekített sarkú téglalap alakú, a nyesett felszíntől mérve 50 cm-nél mélyebb sírgödörbe helyezték (2., 4., 5. kép). A lekerekített sarkú téglalap és ovális alakú sírgödörök jellemzőek a Gáta–Wieselburg-kultúra temetőiben és az egykorú közép-európai kora bronzkor csontvázas temetkezéseinek körében.¹¹ A három farkasvermi sírgödör mérete és mélysége a zsenyei, nagycenk-lapos-réti és hegyeshalmi temetkezésekkel összehasonlítva az átlagosnál nagyobbak számít.¹² Összehasonlításképp: egyetlen erősen bolygatott zsenyei sír területe haladta meg a 3 m²-t, a lapos-réti legnagyobb, egy egyén maradványait tartalmazó temetkezés, az arany hajkarikákkal eltemetett 55. férfi sír is 2,9 m² körüli tehető.¹³ A javarészt bolygatatlan nagycenk-lapos-réti temetkezések körében az eltemetett réz/bronztárgyak össz-tömege és a sírgödörök kalkulált területe között szorosabb összefüggés volt kimutatható, mint a réz/bronz tömege és a sírgödör mélysége között.¹⁴

A három farkasvermi sírgödör tájolása délnyugat–észak-keleti, amely ugyancsak a Gáta–Wieselburg temetkezések általános jellemzője, mindkét nem eltemetettjei esetében.¹⁵ Az S153 sírgödör, valamint az S155 és S156 váz esetében megfigyelhető a tájolás eltérése nyugat felé: a hegyeshalmi, oroszvári (Bratislava-Rusovce, Szlovákia) és a további magyarországi, Gáta–Wieselburg-kultúrához sorolható temetkezések körében hasonló irányítás mutatható ki.¹⁶ A nyugat–keleti tájolású sírok megjelenését a környező szlovákiai és morvaországi kora bronzkori temetőkben a zsinórdíszes temetkezési hagyományt folytató Nyitra-kultúra megjelenésével és/vagy hatásával magyarázták.¹⁷ Ennek kapcsán felmerül a farkasvermi temetkezések tájolásának összefüggése a csoportidentitás kifejezésével. Zsennyén és Nagycenk-Lapos-réten sírcsoportok, a hainburgi és hegyeshalmi temetőkben sírsorok voltak megfigyelhetőek,¹⁸ így fontos a temetkezések

irányítását a későbbiekben a sírok közti kapcsolatok szempontjából a feltárt temető rész összefüggésében elemezni (1. kép).

A három farkasvermi férfi eltemetett lábai a bal oldalukon nyugodtak. Az S155 sírban megfigyelhető, az S153 temetkezésben a karok pozíciója alapján feltételezhető, hogy a férfiak felsőtestükkel háton feküdtek a sírgödörben, csak a lábuk, illetve az S155 sírban a fej fordult bal oldalra (2., 4. kép). A férfi elhunytak zsugorított temetkezése a bal oldalukon a harang alakú edények kultúrájára visszavezethető temetkezési hagyomány, amely az alsó-ausztriai Unterwölbling-kultúrában általános, és a Gáta–Wieselburg-kultúra egyes temetőiben (pl. Nagycenk-Lapos-rét) továbbélő szokás a közép-európai kora bronzkor folyamán.¹⁹ A háton fekvő eltemetettek esetében Bóna István óta a magyarországi kutatás egy része sztyepei eredetű népességet sejt, ilyen fektetésű temetkezések a Gáta–Wieselburg-kultúra és a Kisapostag-/legkorábbi mészbetétes kerámia kultúrája sírjai között egyaránt előfordulnak.²⁰ A közelmúltban genetikailag elemzett, Balatonkeresztúron feltárt tizenegy kisapostagi egyénből hárman voltak medencéjükkel, ill. felsőtestükkel háton fekvő helyzetben. Ennél a közösségnél jelentős kelet-európai, a mai Ukrajna területéről származó genetikai komponens volt kimutatható a Kr. e. 3630–3380 közötti időszakból.²¹ A nagycenkiekhez hasonló, lábukkal oldalra, felsőtestükkel hátukra fordult csontvázas esetében a tafonómiai folyamatok hatását is figyelembe kell venni, ugyanis a föld súlyától és a bomlás során a testrészek valamelyik oldalra vagy hátrafelé, esetleg hasra is fordulhatnak.²²

Az S153 eltemetettjét enyhén (a lábak a törzssel tompaszöveget zárhattak be), az S155 és S156 sírokban nyugvó férfit közepes (a lábak és a törzs közel derékszöveget zárnak be) mértékben zsugorítva helyezték a sírgödörbe. Az enyhe és közepes mértékű zsugorított pozícióra mindegyik magyarországi Gáta–Wieselburg temetőben van példa.²³

Az S153 temetkezés koponyája hiányzik; kérdéses, hogy ez tafonómiai okokkal magyarázható-e. E temetkezés vázcsontjai rossz megtartásúak, ugyanakkor a sír betöltésében megfigyelhető sötétebb barna réteg a temetkezés újbóli felnyitására, testrészek, esetleg mellékletek eltávolítására utal.²⁴ A jobb állapotban megmaradt hosszúcsontokon azonban nem látható bolygatás nyoma, valamint a réz/bronztárgyak is viseleti helyzetben maradtak (3. kép). A nagycenk-farkasvermi sírok temetkezési szokásainak részletesebb elemzését a későbbiekben, a temető teljes leletanyagát közlő tanulmányban tesszük közzé.

¹⁰Köszegi (1958); Bóna (1975) 237–241; Neugebauer (1994) 69; Melis (2020a) 357; Ujvári (2019) 21.

¹¹Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) 24–25, Abb. 6; Batora (2000) 449, 462; Ernée (2015) 48–49, Abb. 28; Gömöri et al. (2018) 47–48; Melis (2020a) 357–358.

¹²Nagy (2013) 90–91, Taf. 38; Gömöri et al. (2018) 47–48; Melis (2020b) Tab. 1.

¹³Nagy (2013) 81; Gömöri et al. (2018).

¹⁴Gömöri et al. (2018) Fig. 31, Fig. 32.

¹⁵Ehrgartner (1959) 11; Krenn-Leeb (2011) 18–21, Abb. 12, Abb. 13; Gömöri et al. (2018) 47–48; Melis (2020c) 78–79, 84.

¹⁶Nagy (2013) 90–93; Gömöri et al. (2018) Fig. 34; Melis (2020a) 5. kép; Melis (2020c) 3. kép.

¹⁷Vladár (1973) 217, 226; Primas (1977) 30–31; Batora (2000) 452–453, 478–479; Sosna (2009) 74, 77; Benkovsky-Pivovarová és Chropovský (2015) 102–109, Abb. 106b.

¹⁸Krenn-Leeb (2011) Fig. 11; Nagy (2013) 116–117; Gömöri et al. (2018) 74, Fig. 43; Melis (2020c) 78–79, 4. kép.

¹⁹Ehrgartner (1959); Primas (1977) 44; Neugebauer-Maresch és Neugebauer (2001) 239; Krenn-Leeb (2011) 20–21, Abb. 13; Gömöri et al. (2018) 50–53, Fig. 33; Melis (2020c).

²⁰Bóna (1975) 237–238; Szabó (2010) 102–106.

²¹Gerber et al. (2023) 6–8, Fig. 3.

²²Aspöck (2008) 23–27; Melis (2020a) 355–360.

²³Nagy (2013) 81–88; Gömöri et al. (2018) 50–53; Melis (2020a) 1. táblázat.

²⁴Kümmel (2009); Melis (2017).

VISELETI ELEMÉK ÉS TÁRSADALMI STÁTUSZJELZŐ MELLÉKLETEK

A három kiemelkedő farkasvermi temetkezésből a kerámiaedényeken kívül (restaurálás után) összesen nyolcvan darab különböző anyagú, zömében réz- vagy bronztárgy került elő, amelyek viseleti elemek és fegyverek részei lehettek. Érdekes ezt a magas számot összevetni a nagycenk-lapos-réti huszonnégy sírból előkerült harmincöt fémtárggyal (köztük öt aranyékszerrel), vagy az ötvennyolc hegyeshalmi temetkezésből összesen előkerült százegy réz/bronztárggyal, Zsenyén pedig huszonnégy temetkezésből kilenc bronz- és két aranytárgy származott (8. kép).²⁵

Buzogányfej

Az S153 sírba temetett férfi bal csuklójánál egy fémborításos, díszített kő buzogányfej került elő (7. kép, 9. kép 4). Technológiai szempontból legpontosabb analógiája, hasonló fémborítású kő buzogányfej a mai Izrael déli részéről, Shiqmim kalkolitikus (Kr. e. 4500–3500) településéről

7. kép. Nagycenk-Farkasverem S153 sír 4. melléklet fémborításos kő buzogányfej (Fotó: Gera Ágnes)
Fig. 7. Nagycenk-Farkasverem grave S153 grave good no. 4: metal-coated stone macehead (Photo: Ágnes Gera)

²⁵Nagy (2013) 90, 101; Gömöri et al. (2018) Fig. 36; Melis (2020b) Tab. 1.

származik (14. kép 2).²⁶ Az izraeli darabon elvégzett metal-lurgiai, metallográfiai és petrográfiai vizsgálatok alapján a helyi kőből készült magra viaszveszejtéses eljárással öntötték a magas arzén- és antimon tartalmú rezet – ez a fém az őskori Levante kalkolitikus depóleletei fémtárgyainak anyagához hasonló.²⁷ A közel-keleti példák alapján a fémbuzogányok nagy számban depóleletekben kerültek elő, míg a kő buzogányok településeken gyakoriak.²⁸

A réz vagy ötvözött réz buzogányfejek legkorábbi példái a júdeai sivatagban a Kr. e. 4. évezred első feléből kerültek elő (14. kép 4).²⁹ Az őskori Európában, a Kr. e. 1. évezredben a kora vaskortól ismertek bronz buzogányfejek, amelyek az Észak-Kaukázus felől érkezhettek a Kárpát-medencébe (14. kép 12, 14).³⁰ A nagycenki lelőhelytől nem messze, a Fertő-tó keleti, Ausztriához tartozó partja közelében, szórványleletként talált, 4,7 cm átmérőjű, kettős kónikus, gyűrűs átfúrású, tömör bronz buzogányfejet is a „trák-kimmer típusú leletek” közé sorolja Carola Metzner-Nebelsick (14. kép 13).³¹ A bronz, ezüst és kő buzogányok a késő bronzkor-kora vaskor időszakában a harcos vagy lovas harcos temetkezésekhez köthetők a Kaukázus vidékén, és szimbolikájuk jogarként értelmezhető.³²

A nagycenkihez hasonló formájú, gömbös kő buzogányfejekre időben és térben is közelebbi példákat találunk. A csiszolt kő buzogányfejek Kr. e. 10 000-tól a Közel-Keleten jelenhettek meg, a Kárpát-medencében a késő neolitikumtól lehet számolni elterjedésükkel.³³ Az európai neolitikumból és eneolitikumból származó darabokat eszközként, közel-harcban használt fegyverként és hatalmi szimbólumként is értelmezik.³⁴ A közép-európai eneolitikumban a kő buzogányfejek a zsinórdíszes kultúra rangjelző tárgyai körében jellemzőek, a kő harci balták mellett.³⁵

A magyarországi középső bronzkor időszakából a mészbetétes kerámia kultúrája nagyszámú és különleges edény-mellékletekkel ellátott királyszentistváni temetkezéseiből előkerült márvány buzogányfejek a legismertebbek (10. és 12. sír, 14. kép 8).³⁶ A Vátya-kultúrából is van példa kőbuzogányként azonosított tárgyra (14. kép 9).³⁷ A Gáta-Wieselburg-kultúrában sem ismeretlen forma a kő buzogányfej, amelyre a bécsi Természettudományi Múzeum állandó kiállításában látható, közöletlen nyomott gömb alakú, hainburg-

²⁶Shalev et al. (1992).

²⁷Shalev et al. (1992); Klimscha (2018) 107–108.

²⁸Moorey (1988); Schuster et al. (2015) 201–203; Klimscha (2018) 108.

²⁹Moorey (1988); Klimscha (2018).

³⁰Biharugra, Prüg: Kemenczei (2005) Taf. 16, A, 84, 85, Taf. 26, C2.

³¹Mosonbánfalva (Apetlon, Ausztria): Metzner-Nebelsick (2009).

³²Reinhold (2007) 52–53, Abb. 24; Metzner-Nebelsick (2009) 206.

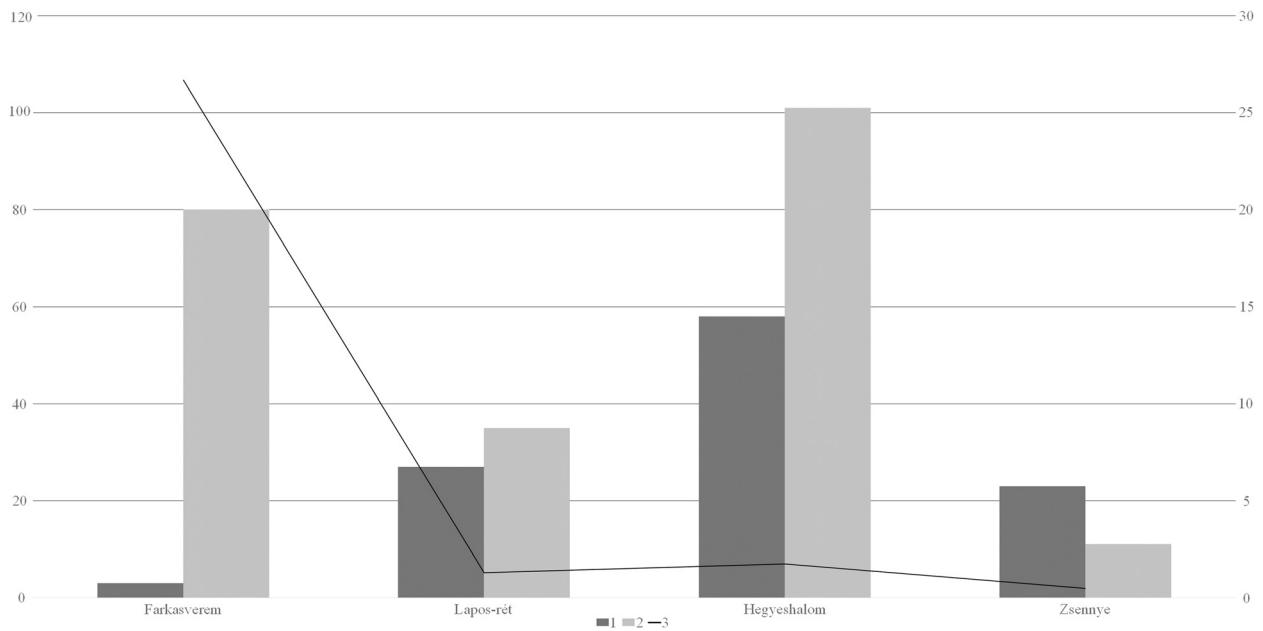
³³Siklósi (2004) 29–30; Schuster et al. (2015) 186–187; Shuicheng (2018) 262–263.

³⁴Boyardzhiev (2011) 265; Schuster et al. (2015) 190–192.

³⁵Turek (2015) 30, 38.

³⁶Bóna (1975) 220, Taf. 218, 20, 222, 6; Kiss (2012) 260.

³⁷Kovács (1984) 223, Taf. 66, 7.

8. kép. A sírok és a fémmellékletek száma a magyarországi Gáta–Wieselburg-kultúra temetkezéseinek körében. 1: sírok száma; 2: fémmellékletek száma; 3: sír és fémmellékletek számának aránya (diagram Melis Eszter, adatok Nagy (2013); Gömöri et al. (2018); Melis (2020b) alapján)

Fig. 8. Number of graves and metal objects in the Gáta–Wieselburg burials in Hungary. 1: number of graves; 2: number of metal objects; 3: ratio between number of graves and metal objects (chart by Eszter Melis, data after Nagy (2013); Gömöri et al. (2018); Melis (2020b))

teichtali darab a példa.³⁸ A nagymizdói helyi gyűjtőnél fellelt, Bajnóczi Bernadett és Szakmány György petrográfiai vizsgálatai szerint dél-lengyelországi szerpetinitiből készült, kettős kónikus buzogányfejet Ilon Gábor a középső bronzkor végi Magyarád–Věteřov–Böheimkirchen-komplexum településéhez köti (14. kép 10).³⁹ Ugyanakkor a magyarországi késő bronzkor és kora vaskor időszakából is ismertek egyszerű, többé-kevésbé gömbös formájú kő buzogányfejek.⁴⁰

Az Al-Duna vidékén, a mai Románia déli területein a kora és középső bronzkor folyamán a magyarországinál nagyobb számban elterjedtek a kő buzogányfejek, amelyeknek három fő típusát különítették el. Az egyszerű gömb alakú változatok közt előfordulnak bordázott díszítésűek, amely valamelyest kapcsolatot mutat a nagycenki darabbal és az Aunjetitz-kultúra lengyelországi területeivel (14. kép 6).⁴¹ A romániai tipológia megkülönbözteti a gömb alakú kőbuzogányok szélesebb változatát (A3, 14. kép 11) – amelynek átmérője nagyobb, mint a magassága, a nagycenkihez hasonlóan. A típus elterjedése ugyanakkor a bronzkori Krétától Nagy-Britannia neolitikumáig egyértelmű földrajzi és időbeli koncentrációt nem mutat.⁴²

³⁸Melis Eszter látogatása 2017. 04. 27-én.

³⁹Ilon (2024) 37–43, 2.2.E1, 3. kép 3.

⁴⁰Kemenczei (2005); Ilon (2024) 247, 6.1.3, 13. kép 1.

⁴¹Czebreszuk (2013) 770; Schuster et al. (2015) 198–202, Pl. 1, 1, Pl. 4, 1a–b.

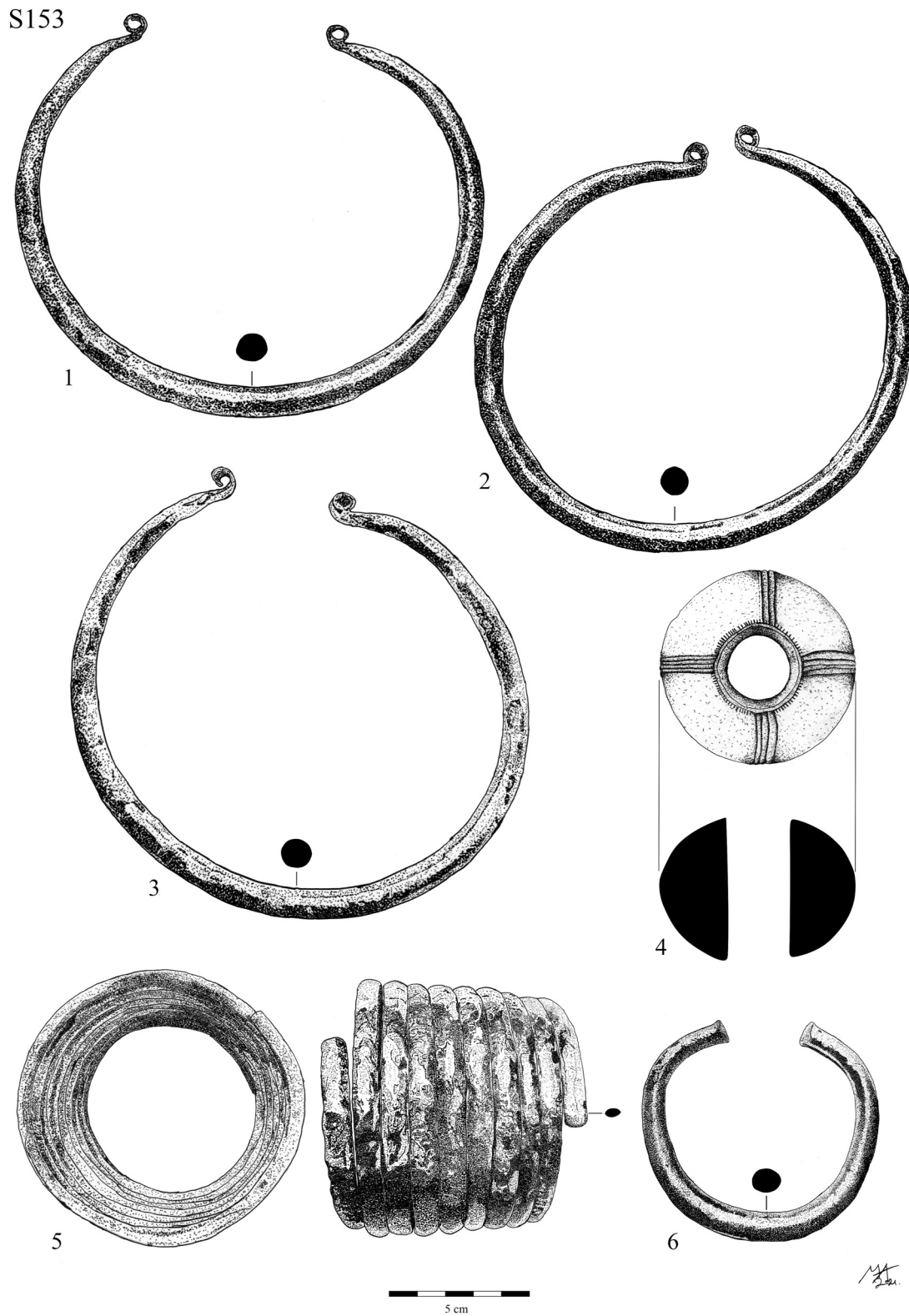
⁴²Schuster et al. (2015) 203, Pl. 3, 2.

A khalkolitikumban megfigyelhető szokás a kő/elefántcsont buzogányfejek vagy harci balták nyelének fémborítása a Közel-Keleten és a Balkánon, amely státuszjelző szerepüket emelhetette ki (14. kép 3). Nagy-Britanniában Kr. e. 1950 körül, a Stonehenge közelében nagyméretű halomba temetett Bush Barrow temetkezés ceremoniális buzogányának átfúrását réz/ötvezet „gomb”, nyelét pedig egy kisebb arany rombuszdísz és csontberakások díszítették (14. kép 7). A harang alakú edények kultúráját követő, Wessex-kultúrához tartozó, bal oldalán nyugvó „főnök” a korabeli társadalmi piramis csúcsán állhatott: többek között lenyűgöző technológiai tudásról számot tevő, hajszálvékony arany-szögecskékkel díszített bronztörrel, egy további törrel, baltával, és egy nagy méretű, díszített arany rombuszdíszrel és arany övcsattal temették el.

A buzogányfejek esetében egy közel-keleti eredetű tárgy-típusról lehet szó, amely a neolitikum folyamán mind Észak-Afrika, mind Európa és az eurázsiai sztyeppe felé elterjedt (14. kép 5). A kora és középső bronzkori sztyepei halomsírokban több esetben kerültek elő kő buzogányfejek magas rangú eltemetettekkel,⁴³ míg ez a mellékletadás a közép-európai kora bronzkor, Aunjetitz-komplexumhoz sorolható temetkezéseiben nem jellemző. Az Aunjetitz-kultúra körében a bronz alabárdok mellett a korábbi neolitikus, nyéllyukas kőbalták tölthettek be rangjelző szerepet, a közép-németországi

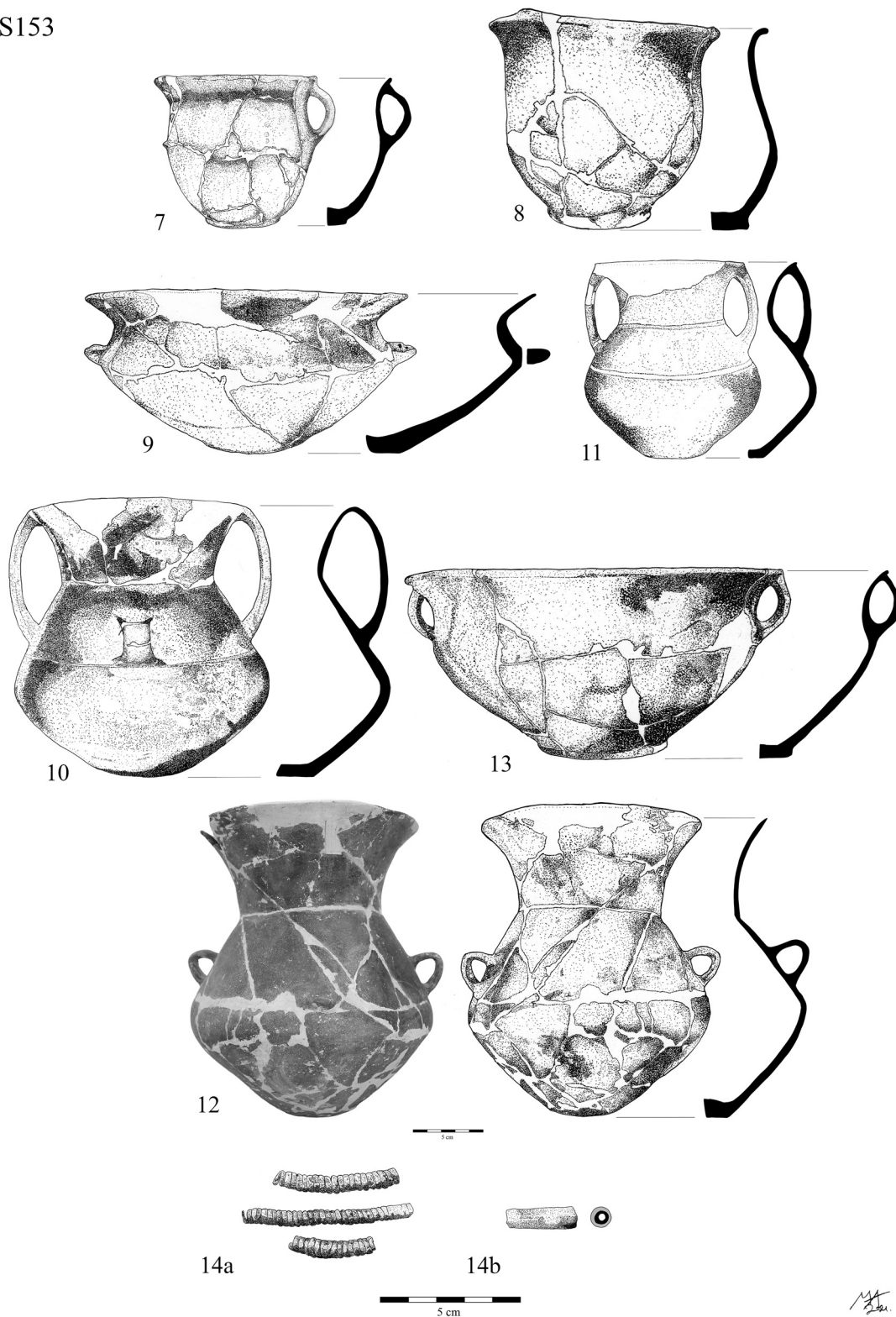
⁴³Lichardus és Vladár (1996) 39–48, Taf. 9, 14, Taf. 23, 6–7; Schuster et al. (2015) 201–205; Shuicheng (2018) 268, Fig. 14.

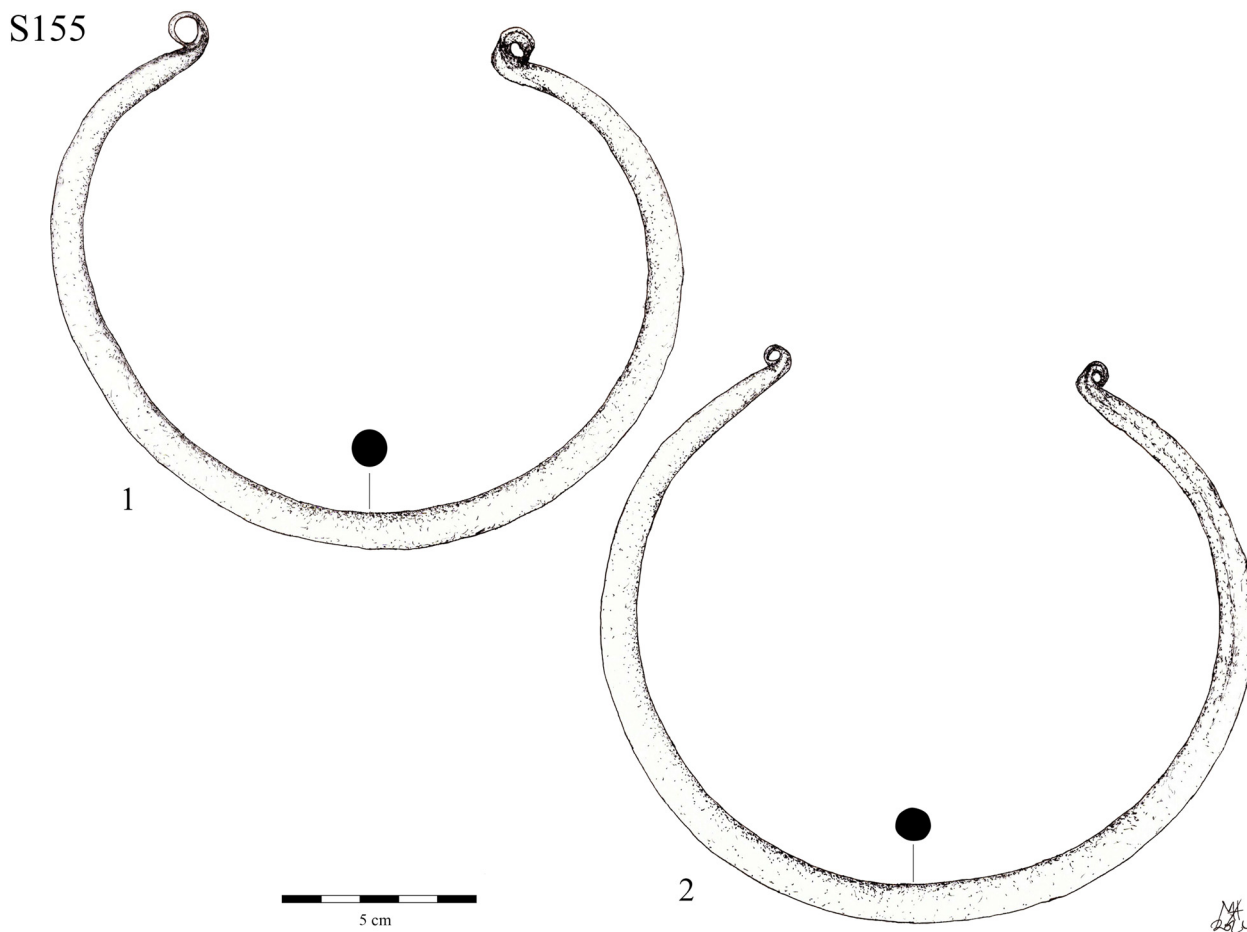

9. kép. Nagycenk-Farkasverem S153 sír mellékletei (Rajz: Mrenka Attila és Balassa Krisztina)
 Fig. 9. Grave goods from grave S153 (Drawing: Attila Mrenka and Krisztina Balassa)

S153

10. kép. Nagycenk-Farkasverem S153 sír mellékletei (Rajz: Mrenka Attila és Balassa Krisztina, 12. fotó: Melis Eszter)
 Fig. 10. Grave goods from grave S153 (Drawing: Attila Mrenka and Krisztina Balassa, 12. Photo: Eszter Melis)

11. kép. Nagycenk-Farkasverem S155 sír mellékletei (Rajz: Mrenka Attila és Balassa Krisztina)
Fig. 11. Grave goods from grave S155 (Drawing: Attila Mrenka and Krisztina Balassa)

„fejedelmi temetkezések” értelmezése szerint e tárgyak mint a hatalmat legitimáló, ősi relikviák kerültek a leubingeni és helmsdorfi halomsírokba.⁴⁴ A farkasvermi réz/bronzborítású buzogány különleges készítéstechnikájának háttérében hasonló motiváció állhatott, mindenesetre a technológia és a nyersanyagok pontosításához további vizsgálatok szükségesek. A sugaras bordázott díszítés a sárrétudvari-örhalmi, a kora bronzkor hajnalára tehető halomsír rézcsákányához hasonlóan a fanyélhez való rögzítést imitálhatja.⁴⁵

Az S153 sírból előkerült díszített, réz/bronzborítású kő buzogányfej eddigi, közel sem teljes áttekintésünk alapján az európai bronzkorkutatásban egyedülálló tárgy. Különleges technikája, anyaga, illetve a sztyeppe analógiák alapján hatalmi jelvényként funkcionálhatott, így nem túlzás jogárként értelmezni.

Tőr

Az S156 temetkezésben a közép-európai kora bronzkorban széles körben elterjedt fegyverként és/vagy státuszjelző szimbólumként interpretálható háromszögletű réz/bronztőr

került elő (6. kép, 12. kép 5a).⁴⁶ Az eltemetett fiatal férfi bal könyökhajlatában elhelyezett, hegygel lefelé néző tör különlegessége, hogy a markolat hosszának megfelelően öt, a markolatlaptól nagyjából egy sorban elhelyezkedő hosszabb fémszegecs volt in situ megfigyelhető, a famarkolat töredékével (6. kép, 12. kép 5b–h). Nyulason (Jois, Ausztria), a Gáta–Wieselburg-kultúra egyik temetkezésében előkerült törnél hasonlóan megmaradtak a szegecses, s ezeken kívül a nyél réz/bronzborítása is.⁴⁷

A farkasvermi törpenge eredetileg négyszzegecses, egyhén ívelt markolatlapú, egyenes, középütt megvastagított pengéjű, közel 10 cm hosszúságú darab. A közép-európai kora bronzkor kezdetétől, azaz a magyarországi kora bronzkor végétől elterjedtek a markolatlapos, trianguláris bronztörök a Kárpát-medencében és Közép-Európa nyugatabbi területein. Általánosságban el lehet mondani, hogy a közép-bordás vagy megvastagított török későbbi fázist képviselnek, mint a lapos pengék.⁴⁸ A farkasvermi darab egyenes éle, a penge viszonylag keskeny megvastagítása a Hegyeshalom-

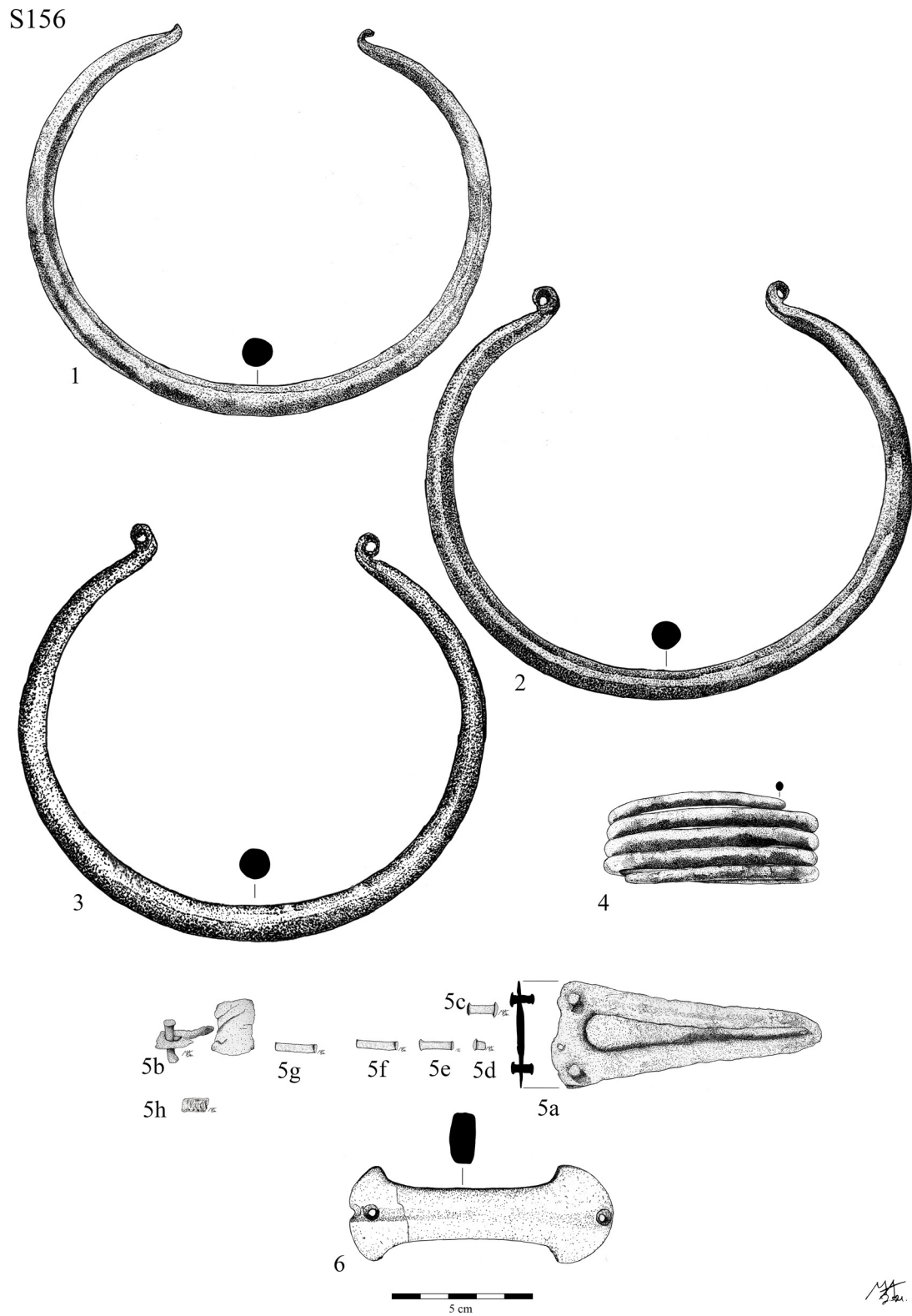
⁴⁴Meller (2019) 45–46, Fig. 4, Fig. 5.

⁴⁵Dani és Horváth (2012) 26–32, 11. kép 6.

⁴⁶O’Shea (1996) 260–261; Tab. 8, 5; Novotná (2001) 321; Batora (2009) 259.

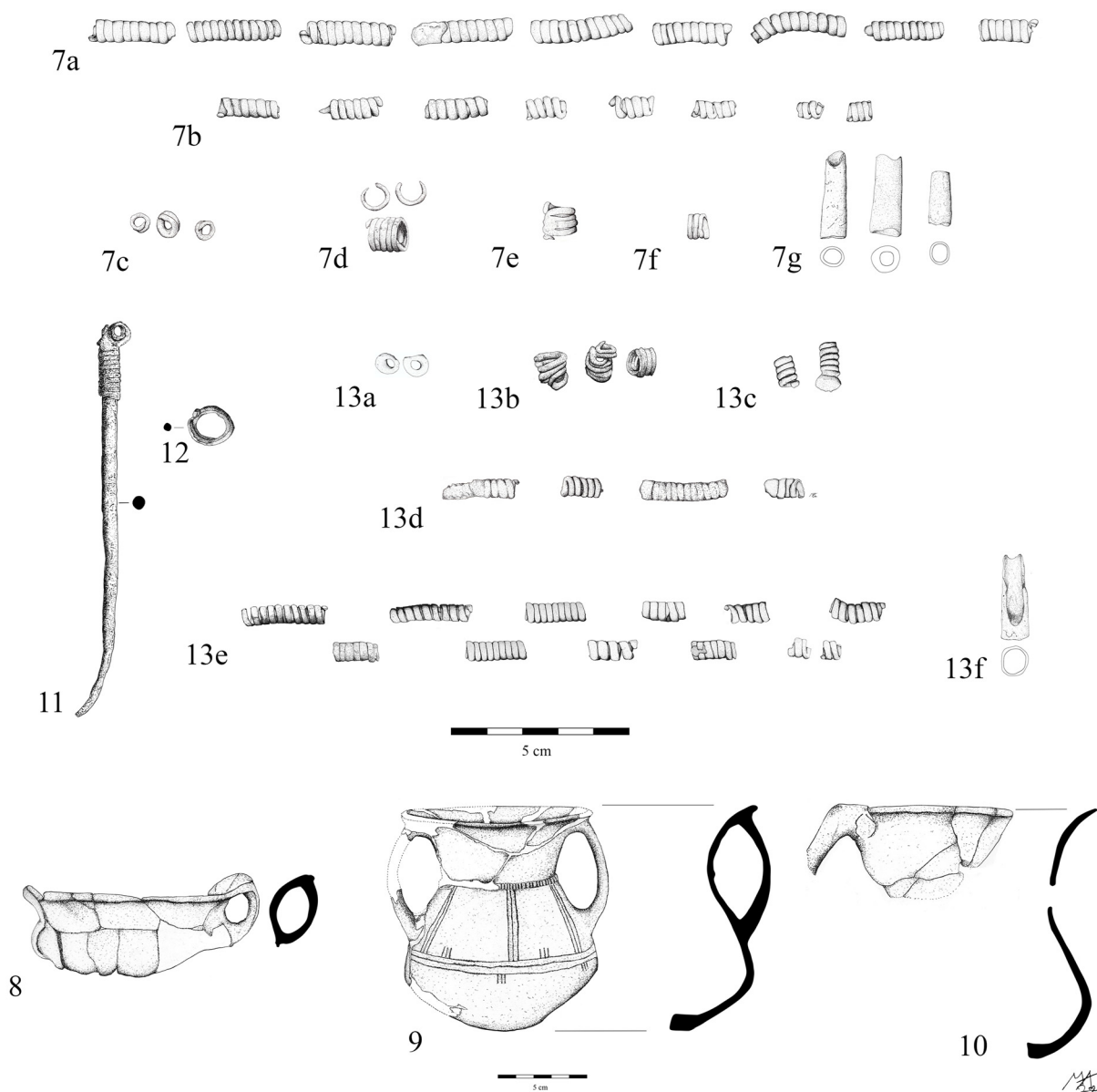
⁴⁷Schubert (1973) 41, Taf. 15, 14.

⁴⁸Ruckdeschel (1979) 55–57; Kiss (1999) 155–156.

12. kép. Nagycenk-Farkasverem S156 sír mellékletei (Rajz: Mrenka Attila és Balassa Krisztina)
 Fig. 12. Grave goods from grave S156 (Drawing: Attila Mrenka and Krisztina Balassa)

S156

13. kép. Nagycenk-Farkasverem S156 sír mellékletei (Rajz: Mrenka Attila és Balassa Krisztina)
Fig. 13. Grave goods from grave S156 (Drawing: Attila Mrenka and Krisztina Balassa)

Vasútállomásnál – a Gáta–Wieselburg-kultúra temetője közelében – csontvázas sírban, egy pödrött fejú tóvel együtt előkerült pengéhez hasonlít.⁴⁹ Erre a formára az Aunjetitz-kultúra alabárdjai közt is találunk analógiákat,⁵⁰ ugyanakkor a nagycenki sírbeli pozíció a törpengeként való értelmezést támasztja alá. Az Inken Vogt-féle törtipológia a középtűt megvastagodó pengéjű változatokat a Rei. BA2a-b időszaknak megfeleltethető 6–7. fázisba sorolja.⁵¹

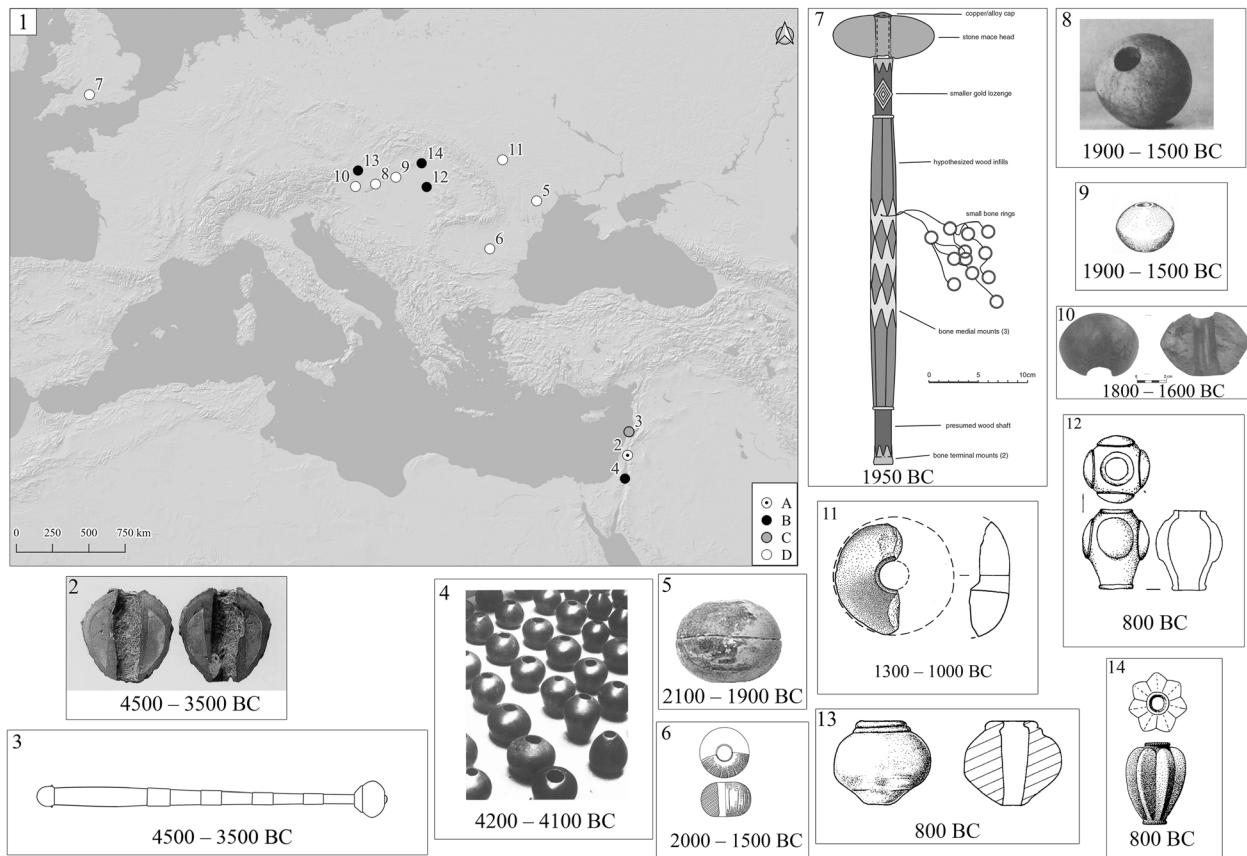
⁴⁹Melis (2023) 36. t., HM ltsz. 56.26.2.

⁵⁰Bartelheim (1998) 43–44, Karte 122, Taf. 44, N5.2; Meller (2019) Fig. 4.

⁵¹Vogt (2004) 23, 53.

Nyakpercek

A farkasvermi három temetkezésben egyik legnagyobb számban előkerült tárgytypus az összesen nyolc darab rézből vagy bronzból készült, pödrött végű nyakperccel (9. kép 1–3, 11. kép 1–2, 12. kép 1–3). Kisebb különbségek vastagságban, átmérőben, a végződésük átmérőjében, illetve tömegben vannak köztük (174–213 g közötti szóródnak, átlagos tömegük 194,5 g), ugyanakkor alapvetően mindegyik esetben kerek átmetszetű, sima, öntött, elkalapált, visszapödrött végű *Ösenring*ről van szó, az S156 1. mellékletének visszapödrött végei ugyan letörtek (12. kép 1). A magyarországi kora és középső bronzkorban, a Dunántúlon a Kisapostag-kultúra időszakától a tolnanémedi kincschorizontig elterjedt

14. kép. A fémborításos kő buzogány/jogar említett analógiái. A: rézborítású kő buzogányfej; B: réz/bronz buzogányfej; C: kerekded kő buzogányfej

Fig. 14. Analogies of the metal-coated stone macehead/sceptre. A: copper-coated stone macehead; B: copper/bronze macehead; C: spherical stone macehead

1: A tárgyalta analógiák elterjedése/Distribution of the analogues discussed; 2: Shiqmim, Izrael (Shalev et al. (1992)); 3: Byblos, Libanon (Klimscha (2018) 108, Fig. 7, 5); 4: Nahal Mishmar, Izrael (Moorey (1988)); 5: Borodino, Ukrajna (Kalinin és Shishlina (2023) Fig. 1, 4); 6: Hăbășești, Románia (Boghian (1996) Fig. 24, 12); 7: Bush Barrow, Nagy-Britannia (Needham et al. (2010) Tab. 2, Fig. 8); 8: Királyszentistván, Magyarország (Bóna (1975) Taf. 218, 20, Taf. 222, 6); 9: Mende, Magyarország (Kovács (1984) 223, Taf. 64, 7); 10: Nagymizdó-Várdomb, Magyarország (Ilon (2024) 2.2. E1.3. kép 3); 11: Slobozia-Șireuți, Pivdenoe, Moldova (Sîrbu (2013) 172, Fig. 6 and 10); 12: Biharugra, Magyarország (Kemenczei (2005) Taf. 16A, 84, 85); 13: Mosonbánfalva/Apetlon, Ausztria (Metzner-Nebelsick (2009)); 14: Prügy, Magyarország (Kemenczei (2005) Taf. 26, C2)

tárgytípus, főként temetkezésekből ismert.⁵² A közép-európai kora bronzkorban (Rei. BA1–A2) ugyanakkor nagy számban depóletekben kerültek elő az *Ösenringek*hez hasonló öntvények (*Ringbarrenen*).⁵³ A tárgytípus koncentrációja az alsó-ausztriai, morvaországi területen mutatható ki, mind a depó, mind a sírleletek alapján.⁵⁴

A Gáta–Wieselburg-kultúra elterjedési területéről a közelmúltig sírleletekből és néhány nyakpercecet tartalmazó kincsleletekből kerültek elő.⁵⁵ A farkasvermi nyakpercek 174–213 g közötti tömege átlagosnak mondható. A nagycenk-

lapos-réti temetőben előkerült hét réz nyakperc tömege még nagyobb szórást mutatott: egy gyermeksírban 16 g-os, egy felnőtt temetkezésében 358 g-os darab is előkerült.⁵⁶ Jelentős tény, hogy nemrégiben egy Magyarországon eddig egyedülálló, harmincdarabos nyakpercedepó is napvilágot látott a kultúra elterjedési területén, Röjtökmuzsajon.⁵⁷ A depóban talált öntvények a farkasvermi sírok darabjainál kevésbé kidolgozottak, és átlagosan mintegy 21 g-mal kisebb tömegűek (Röjtökmuzsaj átlag: 176 g, Farkasverem átlag: 197 g) (15. kép).

A Gáta–Wieselburg-kultúra temetkezéseinek körében a két nyakperc előkerülése egy sírból is ritkaságnak számít, fegyverekkel és arany hajkarikákkal eltemetett, kiemelkedő

⁵²Kiss (2012) 119–120; Cavazzuti et al. (2021).

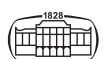
⁵³Gerloff (1993) Abb. 2; Lenerz-de Wilde (1995) 236–269; Bartelheim (1998) 56–57, Taf. 45, R1, Karte 139; Krenn-Leeb (2010).

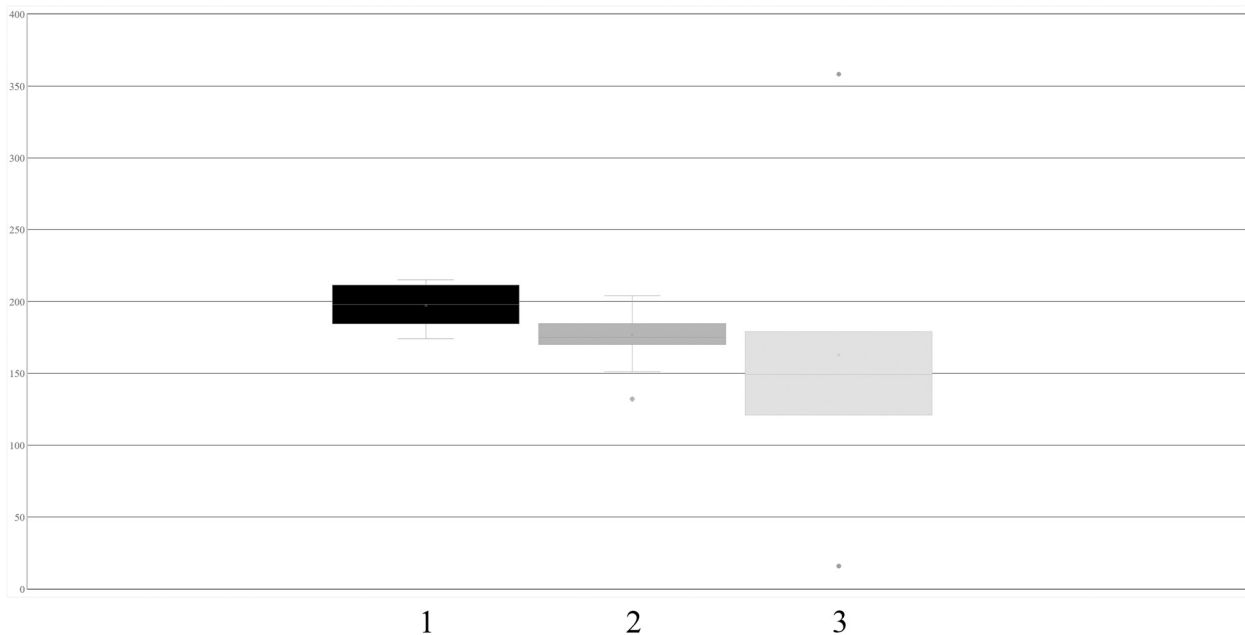
⁵⁴Cavazzuti et al. (2021) S4 Fig.

⁵⁵Leeb (1987) 257–259; Nagy (2013); Krenn-Leeb (2010); Gömöri et al. (2018).

⁵⁶Gömöri et al. (2018).

⁵⁷Mrenka (2023).

15. kép. Réz/bronz nyakperecek tömegének (gramm) box-plot diagramja. 1: Nagyecenk-Farkasverem (8 db); 2: Röjtökmuzsaj-Tölgyerdő, depó (30 db, Mrenka (2023) nyomán); 3: Nagyecenk-Lapos-rét, temető (7 db, Gömöri et al. (2018) nyomán)

Fig. 15. Box-plot chart of the weight (gram) of copper/bronze neckrings. 1: Nagyecenk-Farkasverem (8 pcs); 2: Röjtökmuzsaj-Tölgyerdő, depot (30 pcs; after Mrenka (2023)); 3: Nagyecenk-Lapos-rét, cemetery (7 pcs; after Gömöri et al. (2018))

férfisírokban van rá példa.⁵⁸ Az ausztriai Unterwölbling-kultúra hasonló korú temetőiből két nyakperccel ellátott férfi és női sírok egyaránt kivételes esetekben kerültek elő, ugyancsak gazdag bronz és kagyló mellékletekkel.⁵⁹ A farkasvermi S153 és S156 sírból előkerült három-három nyakperccel ismereteink szerint egyelőre párhuzam nélkül áll a közép-európai kora bronzkorban.

Karperec és kartekercsek

Az S153 sír eltemetettjének jobb csuklóján előkerült nyitott, pecsétlőszerűen elkalapált végű, tömör réz/bronz karperec (9. kép 6) a klasszikus Aunjetitz-kultúrára jellemző forma.⁶⁰ A németországi és lengyelországi „fejedelmi temetkezésekben” is előkerültek arany és bronz változatai.⁶¹ A lengyelországi bruszczewoi központi településen a tárgy típus öntőformája került elő, valamint a régió Aunjetitz-kultúrához köthető depóiban nagy számban (harmincöt darab) találtak ezeket a tömör karpereceket.⁶² Ugyanakkor az Aunjetitz-kultúra teljes területén meglévő forma, így a mai Csehország térségében is gyakori.⁶³

A dieskaui, leubingeni és helmsdorfi hasonló formájú arany karperecek kontextusának abszolút keltezése Kr. e. 1950–1830 közötti időszakra utal.⁶⁴ A Łęki Małe-i I. halom építését a legújabb vizsgálatok Kr. e. 2000–1975-re teszik, a tömör karperecekkel eltemetett „A” temetkezés pedig a halom korábbi fázisát reprezentálja.⁶⁵ A csehországi Mikulovicében előkerült, megegyező típusú bronz karpereccel eltemetett egyén sírját egy radiokarbon adat, 2σ valószínűséggel Kr. e. 1900 és 1750 közé keltezi, e temetkezésben ugyancsak a klasszikus Aunjetitz-kultúrára jellemző füles tű (Ösenkopfnadel) is előkerült.⁶⁶ Továbbá az Unterwölbling-kultúra Franzhausen I. temetőjéből ismert a nagyecenk-i darab bronz párhuzama, ez a koporsós, kőborításos férfisír – az újbóli felnyitás ellenére – gazdag bronzmellékletekkel ellátott, füles tű és peremes balta is előkerült belőle.⁶⁷ A Magyarország területén a középső bronzkorban, a mészbetétes kerámia kultúrájában megjelenő tömör bronz karperecek a nagyecenk-től eltérő, hegyes végű változatot reprezentálnak.⁶⁸

Az S153 és az S156 sírokba eltemetett férfiak jobb alkarján található többmenetes réz/bronz kartekercsekhez (9. kép 5, 12. kép 4) hasonló tárgyak a közép-európai kora bronzkor folyamán a németországi és svájci területektől a magyarországi felső Duna szakaszig intenzíven elterjedtek.

⁵⁸Zsennye-Kavicsbánya 15. sír: Nagy (2013) Taf. 14; Nagyecenk-Lapos-rét 1. sír: Gömöri et al. (2018) Fig. 3, Fig. 4; Védény (Weiden am See, Ausztria): Franz et al. (2017) 66.

⁵⁹Franzhausen I. Verf. 322: Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 494; Verf. 785: Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 571, Taf. 572, Taf. 573.

⁶⁰Bartelheim (1998) 58–59, Taf. 45, R3, Karte 140.

⁶¹Gedl (1980) Taf. 30, B 13; Meller (2019) Fig. 4, Fig. 7.

⁶²Jaeger és Czebreszuk (2010) 221–223, Fig. 4, 9, Fig. 5, Fig. 8.

⁶³Bartelheim (1998) 58–59, Taf. 45, R3, Karte 50.

⁶⁴Knoll és Meller (2016) Katalog 35, 44; Meller (2019) Fig. 4, Fig. 7.

⁶⁵Jaeger és Czebreszuk (2010) Fig. 8; Czebreszuk et al. (2024) 34, Tab. 13, Tab. 14.

⁶⁶Ernée és Langová et al. (2020) Tab. 73, Hrob 16, 5, Obr. 331.

⁶⁷Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 544, Verf. 551, 6.

⁶⁸Kiss (2012) 120.

A Rei. BA1-től a B1 időszakig előfordulnak, így alacsony keltező értékű típusnak tekinthetők.⁶⁹ Közép-Magyarországon, a Vátya-kultúrában még előkerültek hasonló karkercsek, vagy spirálkarperecek töredékei,⁷⁰ ettől keletre azonban a Maros-kultúra kivételével ritkábban fordulnak elő. Az S156 temetkezésben előkerült négyemenetes karkercsnek több mint duplája került elő az S153 sírban, amely már az alkar védelmét is szolgálhatta, a rangjelző szerep mellett.

Tű

Az S156 sírban talált, ciprusi tűnek is nevezett egyszerű hurkosfejű tű (13. kép 11; *Schleifenkopfnadel*) párhuzamai az Elba vidéktől a Duna mentén a Tisza vidékig elterjedtek.⁷¹ A Rei. BA1-ből eredeztethető típus, amely egyes területeken a Rei. BA2-ben is fennmaradt.⁷² A Gáta–Wieselburg- és Unterwölbling-kultúrában is gyakoriak a hurkosfejű tűk, a későbbi fázisban szélesebb fejű, spirálkaros változatuk is előfordul.⁷³ A farkasvermi darab egyértelműen a keskenyebb fejű, korábbi variánst reprezentálja. A hasonló egyszerű hurkosfejű tűk a radiokarbon adatok alapján Kr. e. 2020–1750 közé keltezhető temetkezésekben kerültek elő a dél-németországi és közép-csehországi temetőkben.⁷⁴ A farkasvermi S156 sír restaurálási fotói alapján a bal felkartól távolabb, a mellkas felső részénél helyezkedett el a tű, rajta egy visszapódrött végű karikával (6. kép, 13. kép 12), valószínűleg a ruházat felső részének rögzítésére szolgált. A Franzhausen I. temető egyik gyereksírjában hasonlóan a hurkosfejű tűbe akasztva került elő egy *Noppenring*, a mellkas előtt; kérdéses, hogy ez a ruházatot vagy a lelógó hajfonatot díszítette-e.⁷⁵

Gyöngyök

Az S153 sír felszedésekor kisebb mennyiségben (14a-b melléklet, 10. kép 14a-b), az S156 eltemetett nyakának hátsó részénél (7. melléklet, 13. kép 7a-g), a nyakperek és nyakcsigolyák alatt és a mellkas előtt, valamint az in situ felszedett bal al- és felkar által bezárt háromszögből nagyobb mennyiségben (13. melléklet, 13. kép 13a-f) kerültek elő különböző anyagú és formájú, apró viseleti elemek. Az S153 sír felszedésekor három réz/bronz spirálgyöngy és egy dentáliumgyöngy került elő, valószínűleg egy ékszerhez vagy ruhadíszhez tartoztak, ugyanis a dentáliumgyöngy belsejében is látható egy spirálgyöngy darabja (10. kép 14b). A réz/bronz spirálgyöngyök a magyarországi kora bronzkor végén és középső bronzkorban, illetve a közép-európai kora

bronzkorban a Kárpát-medencétől Németországig széles körben elterjedtek.⁷⁶ Lehetnek egyrészt nyaklánc elemei, de ruhára varrva is viselheték őket: a ruházat nyak körüli részét, vagy éppen az övet díszítve velük.⁷⁷

Gyakran kerültek elő *Anatalis* (*Dentalium*), azaz agyarcsga héjával együtt, egy viseleti elemet alkotva velük. A dentáliumgyöngyök széles körben elterjedtek a közép-európai kora bronzkori temetkezésekben,⁷⁸ a Maros-⁷⁹ és ritkábban a Kisapostag-kultúrájánál is.⁸⁰ A Gáta–Wieselburg-kultúrájánál a magasabb társadalmi státuszú egyének temetkezéseiben fordulnak elő. Ezt megerősíti a nagycentk-lapos-réti temetőben, arany hajkarikával eltemetett gyereksírban való előkerülésük.⁸¹ A Fertő-tó környékén lehet számolni az agyarcsga héjak fosszilis előfordulásával, amit az őskorban is gyűjthettek.⁸² Az S156-ban nyugvó eltemetett nyaki és mellkasi részén összesen negyvenhárom darab 0,3–2,7 cm hosszúság közötti réz/bronz spirálgyöngy került elő, négy darab 0,8–0,9 cm-s átmérőjű töredéket leszámítva átmérőjük 0,4–0,6 cm közötti (13. kép 7a-d, f, 13c-e). Ez jól illeszkedhetett az összesen előkerült négy darab, kúpos dentáliumgyöngy 0,5–0,8 cm közötti átmérőjéhez (13. kép 7g, 13f).

Az S156 sírban eltemetett bal al- és felkarja közötti, mellkasa előtti in situ felszedett részből két különálló és egy spirálgyönggyel egybekorrodált kerekded, apró gyöngy került elő (13. kép 13a, 13c). A drappos, kissé kékes színű gyöngyök nyersanyaga további vizsgálatokat igényel; a régészeti analógiák alapján feltételezhető, hogy fajanszgyöngyökről van szó.⁸³ A Franzhausen I. néhány sírjából közölt fajanszgyöngyök, csillag alakúak, kerekdedek és kettős kónikusak.⁸⁴ A Gáta–Wieselburg-kultúra hainburgi temetőjéből említenek kékes, csillag alakú fajanszgyöngyöket.⁸⁵ A magyarországi kora bronzkor végén a Nagyrév- és Maros-kultúrában is elterjedtek.⁸⁶ Használatuk a Vátya I. időszakban is fennmaradt, amelyet újhartyáni leletek igazolnak.⁸⁷ Néhány tell-településen egy-egy darab, a Hatvan-kultúrához köthető jászdzózsai kincsben négy darab

⁷⁶Bartelheim (1998) 78, Taf. 47, U10, Karte 167; Kiss (2012) 112–114; Nagy (2013) 103–104.

⁷⁷Bóna (1975) Abb. 27; Schumacher-Matthäus (1985) Taf. 4, 1, Taf. 5, 3; Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 565; Kiss (2012) 113; Gömöri et al. (2018) 58–60.

⁷⁸Točik (1979) Taf. 47, 13; Bertemes (1989) 57–58; Batora (2000) 343, Abb. 605, 31B; Nagy és Figler (2009).

⁷⁹O’Shea (1996) 116–119, 125–126; Vitezović (2022).

⁸⁰Honti (1996) 49; Somogyi (2004).

⁸¹Nagy és Figler (2009); Gömöri et al. (2018) Fig. 5, 3–4.

⁸²Nagy és Figler (2009) 264–265, 8. ábra. Ma is előfordul a felszínen, például Fertőrákos környékén, Mrenka Attila és Losonczy Máté megfigyelései szerint.

⁸³Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 474, Verf. 230, 5.

⁸⁴Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 459, Verf. 139, 3, Taf. 474, Verf. 230, 5.

⁸⁵Krenn-Leeb (2011) 23–24, Abb. 17.

⁸⁶Bóna (1975) 104, Taf. 116, 7, Taf. 117, 7; Kalicz-Schreiber (1995) 40; O’Shea (1996) 83.

⁸⁷Bóna (1975) Taf. 33, 16.

⁶⁹Bartelheim (1998) 63, Taf. 46, S6.1, Karte 144.

⁷⁰Bóna (1975) Taf. 15, 4–5; Kalicz-Schreiber (1995) 46. t. 1h, 47. t. 1b, 68. t. 3b, 72. t. 1c, 80. t. 2c; Vicze (2011) Pl. 52, 3.

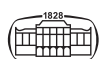
⁷¹Gerloff (1993) Abb. 3; Bartelheim (1998) 67, Taf. 46, T4, Karte 152.

⁷²Ruckdeschel (1979) Beilage 1.

⁷³Szathmári (1988) Fig. 8.1; Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Abb. 10, 540, 232; Duberow et al. (2009) Fig. 4.

⁷⁴Ernée (2015) Tab. 46; Stockhammer et al. (2015) Fig. 6.

⁷⁵Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) 123–124, Taf. 454, Verf. 119, 4.

fajanszgyöngy került elő.⁸⁸ A Maros-kultúra temetkezéseiben nagy számban elterjedt csillag alakú változatok mellett néhány hengeres, kerekded darab is előfordul, amelyek a nagycenti gyöngyökhöz hasonlítanak.⁸⁹ A mokrini (Homokrév/Mokrín, Szerbia) temető 2–3. fázisában jellemzőek a fajanszgyöngyök, amely Kr. e. 2000–1850 közé tehető, valamint az egyik szőregi sírból előkerült csillag alakú fajanszgyöngyöt egy, Kr. e. 2027–1886 közötti, kalibrált radiokarbon adat keltezi.⁹⁰

A restaurátorműhelyben történt bontás során az S156 sír leletgyűjtéseiben négy darab kettős réz/bronzhuzalból duplán visszahajlított, „csomós” *Noppenring* is előkerült, amelyek átmérője feltűnően kicsi, 0,7–0,9 cm közötti (13. kép 7e, 13b). Ez a többmenetes *Noppenring* típus, nagyobb, 1–3 cm közötti átmérővel a Rajna vidéktől Délnyugat-Szlovákiáig elterjedt a közép-európai kora bronzkori csontvázas sírokban, általában a koponya környékén került elő, ezért hajkarikaként interpretálják.⁹¹ Néhány franzhauseni gyeleksírban van példa 0,9 cm átmérőjű, a farkasvermiekhöz hasonló méretű *Noppenring*ekre, ugyancsak a koponya környékéről.⁹² Az S156 sírban a *Noppenring*ek a hajkarikához képest szokatlan helyen, az állkapocstól 10–20 cm-re, továbbá a karok között, a mellkas előtt kerültek elő (6. kép). Ez a kontextus, valamint a többi gyöngyöz hasonló átmérőjük alapján elképzelhető összetartozásuk a spirál- és dentaliumgyöngyökkel, így a többmenetes huzalkarikák is valószínűleg gyöngyként szolgáltak. Az S156 eltemetett nyakának és törzsének hátsó és elülső részénél előkerülő gyöngyök, illetve az ezek közt talált ciprusi tú a ruházat felsőrészét díszítő, gallérszerű viseleti elemre utalnak.

Csuklóvédő

Az S156 eltemetett bal csuklójánál a Gáta–Wieselburg-kultúrában eddig párhuzam nélküli kettős bárd alakú csiszolt, átfűrt kőlap került elő (12. kép 6). Párhuzamai a harang alakú edények körében jellemző „csuklóvédők”, amelyeket a harcos íjász attribútumának szoktak tartani.⁹³ Újabb technológiai és funkcionális vizsgálatok szerint nem mutathatók ki az íjidegének erős igénybevételi nyomai a magyarországi és csehországi harangedényes korú darabokon. A törések, átalakítások és fúrásnyomok, amelyek a nagycenti példán is láthatók, hosszabb időtartamú, akár generációkon átívelő

használatra utalnak, ezért egyes kutatások státuszjelző kardíszként értelmezik a tárgytipust.⁹⁴ Többnyire a harang alakú edények kultúrájának temetkezéseiben kerültek elő, nagyobb formai változatosságban: a farkasvermi darab a kétlyukú, ívelt, kiszélesedő végű, középpütt keskenyedő változathoz áll a legközelebb.⁹⁵ Ez a típus a közép-európai harangedényes temetkezésekben szórványosan fordul elő, a kétlyukú változatok a későbbi fázisra jellemzőek.⁹⁶

A „csuklóvédők” azonban nem korlátozódnak a harang alakú edények kultúrájára, ezt követően is fennmaradtak az európai bronzkorban többek közt Észak-Itáliában, a Polada-kultúrában és szórványosan az Aunjetitz-kultúrában.⁹⁷ A franzhauseni I. temető néhány legkorábbi fázisába (I.) sorolható, értékes mellékletekkel (fajanszgyöngyök, tör) ellátott sírjában találtak „csuklóvédőket”.⁹⁸ A nagycenti darabhoz térben és időben közeli analógia még a Vágsellyén (Šaľa, Szlovákia), az Aunjetitz-kultúra sírjában feltárt hosszúkás, elvékonyodó végű kétlyukú kőtárgy.⁹⁹ A Vátselyén a vágsellyeihez hasonló hosszúkás, két végükön átfűrt, „fenőkőként” leírt darabok kerültek elő.¹⁰⁰ A nagycenti kőlap formailag legjobb analógiája a Maros-kultúra Deszk F temetőjéből származik.¹⁰¹ További Maros temetkezésekből is van példa csuklóvédőkre.¹⁰²

Az S156 temetkezésben előkerült „csuklóvédő” esetében felfedezhető a harang alakú edények kultúrájának öröksége, ugyanakkor a Tisza-vidék, és ezen keresztül a Balkán, esetleg az Égeikum felé is kapcsolatot mutat.

KERÁMIAEDÉNYEK

A vizsgált három sírból kettőben, az S153-ban és az S156-ban kerültek elő kerámiaedények, az előbbiben hét, az utóbbiban három darab. Az S156 temetkezés északkeleti végét egy modern távvezetékárok keresztelte, amely a 10. sz. edénymellékletet megbolygatta, és lehetséges, hogy további kerámiaedényeket pusztított el (5. kép). A Gáta–Wieselburg-kultúra temetkezéseiben két-három kerámiaedény előkerülése számít átlagosnak,¹⁰³ így az S153 sírban talált hét edény kiemelkedőnek tekinthető. Az S156 sírban feltárt mindhárom edényt a lábknál helyezték el (5. kép); ezek közül a két, egymás mellett elhelyezkedő, bolygatlan edény az alján állt. Az S153 temetkezésben a sírgödör két rövidebbik végénél, a fejnél és a lábknál egy-egy nagy

⁸⁸Csányi et al. (2000) 163–164, Taf. 5, 3.

⁸⁹Girić (1971) Taf. 15, 139/2, Taf. 42, 144/1, Taf. 61, 232/1, 235/4; Bóna (1975) Taf. 86, 1, 8; Vitezović (2022) Fig. 2.

⁹⁰Girić (1971) Taf. 27, 90/1, Taf. 29, 97/1–5, Taf. 31, 104/1, Taf. 32, 104/4, Taf. 33, 108/5, Taf. 40, 136/1, Taf. 41, 137/1, Taf. 41, 139/2, Taf. 42, 144/1, Taf. 46, 161/3, Taf. 51, 180/3, Taf. 51, 232/1, 235/4, Taf. 65, 245/2, Taf. 67, 252/1, Taf. 81, 305/1; Wagner (2003) 68–76; O’Shea et al. (2019) Tab. 1, Fig. 8.

⁹¹Schumacher-Matthäus (1985) Taf. 17, Taf. 20; Neugebauer (1994) Abb. 40, Abb. 41; Bartelheim (1998) Taf. 46, S4, Karte 142.

⁹²Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) Taf. 516, Verf. 410, 2, 411, 4, Taf. 584, Verf. 860, 11–14.

⁹³Turek (2013) 17–18; Turek (2015); Horváth (2017) 79–90; Nicolas (2020) 16.

⁹⁴Turek (2015) 30; Nicolas (2020) 33–37.

⁹⁵Sangmeister (1974) 118, Abb. 8, F; Turek (2015) 31, Fig. 4.2 F.

⁹⁶Sangmeister (1974) Abb. 10; Turek (2015) 30–31.

⁹⁷Bartelheim (1998) Taf. 48, X7, Karte 172; Turek (2013) 18, Fig. 16; Turek (2015) 31.

⁹⁸Neugebauer-Maresch és Neugebauer (1997) 187–188, 283, Taf. 474, Verf. 230, 4, Taf. 513, Verf. 393, 4; Spatzier (2007) Abb. 13.

⁹⁹Točík (1979) Taf. 60, 10.

¹⁰⁰Bóna (1975) Taf. 16, 11, Taf. 26, 5, Taf. 34, 6.

¹⁰¹Bóna (1975) Taf. 84, 13.

¹⁰²Bóna (1975) 103, Taf. 92, 11; O’Shea (1996) 226–228.

¹⁰³Nagy (2013) 94–95; Gömöri et al. (2018) 62–69; Melis (2020c) 78.

méretű, alján álló tál (13. és 9. melléklet), a medence fel-tételezhető helyénél két, oldalára dőlt, törött fazék (7–8. melléklet), a felsőtest bal oldalán, közvetlen a sírgödör északi oldala mentén – egy sorban – egy korsó, és két amfora került elő törött állapotban (10–12. melléklet, 2. kép).

Az edények sötétszürke, barnásszürke színűek, legalább a nyakukon, de általában a teljes külső felületükön fényezettek. A tálak és fazekak, valamint az egyik amfora foltosra égettek. Az edények anyaga csillámos homokos és apró kavicsos vagy homokos. A nagycentk-lapos-réti temetőben előkerült edényeknél láthatóan jobb minőségűek, jól kiégetettek.¹⁰⁴

Korsók

Az S153 sírban egy, az S156 temetkezésben két darab került elő a Gáta–Wieselburg-kultúra „vezéreltetének” tekinthető kétfülű korsóból.¹⁰⁵ Az S153 sírból középpontú ülő súlypontú, nyomott gömbhasú darab (10. kép 11) a Leeb-féle tipológia A1 változatához áll közel, magyarországi analógiái mind Nagycenk-Lapos-rétről, mind Zsenyéről és Szakonyból előkerültek.¹⁰⁶ Az S156 temetkezésből származó rekonstruált edény (13. kép 9) a kétfülű korsók élesebb hastörésű A3 típusába sorolható.¹⁰⁷ Ez a forma a nagycenk-lapos-réti és a hegyeshalom-újlakótelepi párhuzamok alapján nagyobb valószínűséggel keltezhető a kultúra későbbi fázisára, mint az A1 variáns,¹⁰⁸ ezt a megállapítást a farkasvermi temetkezés korai radiokarbon adata azonban árnyalja. A kétfülű korsók díszítésére jellemző a nyak tövében körbefutó borda és a fülek alatt körbefutó bekarcolt vonalköteg. Az S156 sír korsójának gazdagabb díszítésének legjobb párhuzamát egy hainburgi korsón találtuk.¹⁰⁹ A nagycenk-lapos-réti temetőben tett megfigyelések alapján a kétfülű korsók elsősorban férfiak temetkezésében kerültek elő,¹¹⁰ esetleg valamilyen hozzájuk köthető fogyasztási szokásra utalhatnak, amelynek alátámasztására további, embertanilag vizsgált síregyüttesek elemzésére van szükség.

Amforák

A vizsgált temetkezések közül az S153 sírban került elő két nagyobb méretű, több füllel ellátott edény, amely az amforák – vagy az osztrák kutatás terminológiája szerint nagy korsók – közé sorolható.¹¹¹ A 10. sz. melléklet az ún. asszimmetrikus fülű amforákat képviseli: azaz két hosszú homokóra alakú füllel és köztük, az egyik oldalon, egy vállon ülő rövid füllel ellátott (10. kép 10), amely a Gáta–Wieselburg-kultúra egyik jellegzetes edénytípusa.

Két különböző füllel ellátott edények a magyarországi kora bronzkor első periódusaiban is (Makó–Kosihy–Čaka, Somogyvár–Vinkovci) előfordultak, gyakran csontvázas sírokban, például Budapest-Szentmihályi út és Nyitrai-vánka (Ivanka pri Nitre, Szlovákia) lelőhelyeken.¹¹² A magyarországi kora bronzkor 3. periódusában a Nagyrév- és korai Vátya-, valamint a Maros-kultúra 20–30 cm magas korsóin időnként a hosszú füllel szemközt egy rövidebb fület helyeztek el.¹¹³ A magyarországi Gáta–Wieselburg lelőhelyeken gyakoriak az S153 farkasvermi temetkezésben előkerülthöz hasonló, asszimmetrikus fülű darabok, jó párhuzama a nagycenk-lapos-réti temetőből ismert.¹¹⁴ A magyarországi anyagon végzett eddigi vizsgálatok alapján ez a kevésbé éles hastörésű változat a Gáta–Wieselburg-kultúra korai időszakára keltezhető.¹¹⁵

Az S153 sír 12. sz. melléklete a Gáta–Wieselburg-kultúra két rövid füllel ellátott amforái közé tartozik, jellemző díszítésük a fülek közt a hason ülő bütyök vagy álfül (10. kép 12).¹¹⁶ A nagycenk-lapos-réti és zsenyei edénydepóban, valamint a nagycenk-lapos-réti 56. sírban kerültek elő nagyobb számban.¹¹⁷ Az edény hastörésének egyre hangsúlyosabbá válása talán ebben az esetben is a kultúra későbbi fázisára tehető.¹¹⁸ Az amforák az eddigi megfigyelések szerint a Gáta–Wieselburg-kultúra női temetkezéseiben jellemzőbbek,¹¹⁹ vannak azonban kivételek, mint egy Védenyben (Weiden am See, Ausztria) előkerült férfi temetkezése a farkasvermi sírhoz hasonlóan hét edénnyel, köztük amforával.¹²⁰

Tálak

Az S153 temetkezésben két tál, az S156 sírban egy tál töredéke került elő. Az S153 temetkezés lábánál előkerült tölcseres nyakú, kónikus alsó részű mélytál (10. kép 9) formailag a Gáta–Wieselburg-kultúra jellegzetes G1 típusába sorolható,¹²¹ a vállon ülő átfürt bütyök/függesztőfülek ugyanakkor a harang alakú edények kultúrája Oggau–Ragelsdorf-csoportjára vezethetők vissza.¹²² Nagyon hasonló, függesztőfüles tál került elő a lapos-réti temető 51., férfi sírjából, amelynek radiokarbon adata ugyancsak meglehetősen korai.¹²³

Az S153 sírból előkerült másik tál és az S156-ból származó táltöredék egymáshoz hasonló, kihajló peremű, öblösödő hasú, füles mélytálhoz tartozhatott, amely szintén

¹⁰⁴Gömöri et al. (2018) 62.

¹⁰⁵Miske (1917) 264, Taf. 2; Bóna (1975) 242–243; Leeb (1987) 237, Abb. 3, A1–A3; Hicke (1987) 168.

¹⁰⁶Leeb (1987) Abb. 3, A1; Ilon (1996) 6. t. 1; Nagy (2013) Taf. 34, 4; Gömöri et al. (2018) Fig. 4, 8, Fig. 14, 3; Melis (2024) Fig. 7.

¹⁰⁷Leeb (1987) Abb. 3, A3.

¹⁰⁸Melis (2024) Fig. 7.

¹⁰⁹Neugebauer (1994) Abb. 30, 7.

¹¹⁰Gömöri et al. (2018) Fig. 40.

¹¹¹Leeb (1987) 248–251, Abb. 3, D1a–b, D2, D3; Melis (2024) Tab. 2.

¹¹²Kulcsár (2009) 98–102, Fig. 20 II/1–II/ 6.

¹¹³Bóna (1975) Taf. 10, 1, Taf. 99, 4, Taf. 100, 19; Kulcsár (2009) 101, 491. jegyzet.

¹¹⁴Gömöri et al. (2018) Fig. 18, 5; Melis et al. (2023) Fig. 6, 11.

¹¹⁵Melis (2024) 10–11, Tab. 2, Fig. 7.

¹¹⁶Leeb (1987) Abb. 3, D2.

¹¹⁷Nagy (2013) Taf. 31, 3; Gömöri et al. (2018) Fig. 11, 3, Fig. 12, 9, Fig. 29, 4/A.

¹¹⁸Leeb (1987) 268; Sauer (2009) 18; Melis (2024) 10–11, Tab. 2, Fig. 7.

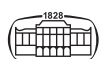
¹¹⁹Gömöri et al. (2018) 62, Fig. 40.

¹²⁰Franz et al. (2017) 80–83.

¹²¹Leeb (1987) Abb. 4, G1; Melis (2015) Tab. 1, 2; Melis (2024) Fig. 7.

¹²²Neugebauer (1994) Abb. 16, 4–5.

¹²³Gömöri et al. (2018) Fig. 5, Grave 51, 2, Fig. 41.

jellemző a Gáta–Wieselburg-kultúra temetkezéseiben (10. kép 13, 13. kép 8).¹²⁴ A lapos-réti temetőben a tálak ugyancsak a férfi temetkezésekben voltak gyakoribbak.¹²⁵

Fazekak

Az S153 temetkezésben egy füles és egy fül nélküli fazék is előkerült, így ez a leletegyüttes a korsóval, tálakkal és amforákkal a Gáta–Wieselburg-kultúra teljes edényspektrumát reprezentálja. A fazekak az eddigi megfigyelések alapján főként női sírokban jellemzőek, de itt is említhető ellenpéldaként az edénymellékletekben gazdag védenyi (Weiden am See, Ausztria) férfisír.¹²⁶

A füles fazekak nemcsak a Gáta–Wieselburg-kultúra, hanem a közép-európai kora bronzkor csontvázas temetkezései körében elterjedt edényformának számítanak.¹²⁷ Nagyszámú előfordulásuk miatt számos változatuk van. Az S153 sírban előkerült, perem alól induló fülű, S-profilú darab (10. kép 7) analógiái a nagycent-lapos-réti temetkezésekben és a Fertő-tó környékén a Leithaprodersdorf-csoport időszakától megvannak.¹²⁸

Az S153 temetkezésből előkerült fül nélküli, három helyütt kihúzott, bütykös peremű fazékhoz (10. kép 8) hasonló darabokra több hegyeshalmi és okai (Oggau, Ausztria) Gáta–Wieselburg temetkezésben van példa.¹²⁹ Az ausztriai Gemeinlebarnból előkerült, a temető I. fázisára tehető analógiája a farkasvermi darab korai keltezése mellett szól.¹³⁰ A perem felső részén ülő bütykök valószínűleg a harang alakú edények kultúrája fazekainak peremén, vagy közvetlenül a perem alatt ülő bütykeiből eredeztethetőek.¹³¹

RELATÍV ÉS ABSZOLÚT KELTEZÉS

A vizsgált három sír kerámiaedényei többnyire a Gáta–Wieselburg-kultúra korai időszakának jellegzetességeit tükrözik, az S156 temetkezésből előkerült, gazdagon díszített korsó kivételével. Az S153 sírból előkerült edények stílusában a harang alakú edények kultúrájának keramikakészítési hagyománya is megfigyelhető. A „harangedényes csomag”¹³² másik fontos hagyatéka az S156 sírból származó kő „csuklólóvédő”, amely talán generációkon át öröklődő darab lehetett. A réz/bronzmellékletekben rendkívül gazdag

temetkezések tárgyainak egy része általános típusoknak mondható a közép-európai kora bronzkor időszakában (Rei. BA1b–A2b): ezek közé tartoznak a spirálgöngyök, dentáliumgöngyök, nyakpercek és kartekercsek.

Az egyszerű hurkosfejű tűk áttekintésünk alapján a Rei. BA1b–A2a időszakára, a Gáta–Wieselburg-kultúra korai időszakára jellemzőek.¹³³ Az S153 temetkezésből előkerült pecsétlős végű, tömör karperec keltező értékű darab, a klasszikus Aunjetitz-kultúra időszakára (Rei. BA2a, Kr. e. 1950–1750) utal. Hasonló, a magyarországi középső bronzkor eleji keltezését tesz lehetővé az S156 sírban talált törpenge. Ez utóbbi temetkezésből előkerült többmenetes *Noppenringek* formája nagyobb méretben ugyancsak a klasszikus Aunjetitz-kultúra időszakától, és ezt követően a fejlett közép-európai kora bronzkorban (Rei. BA2b) jellemző.¹³⁴ A réz/bronzal bevont kő buzogányfej egyelőre párhuzam nélküli darab. A temetkezések régészeti leletanyaga elsősorban közép-európai analógiák alapján Kr. e. 1950–1750 közötti keltezésre utal, ugyanakkor egyes harang alakú edények kultúrájából továbbélő jellegzetességek ennek az időszaknak az első felét valószínűsítik, ami a magyarországi kora és középső bronzkor fordulójára tehető.¹³⁵

A három temetkezés embercsontjaiból a debreceni HUN-REN ATOMKI laboratóriumában volt lehetőségünk egy-egy radiokarbon mérés elvégzésére. Az S153 temetkezés adata a régészeti keltezésnél is részben korábbi adatot eredményezett, 1σ valószínűséggel Kr. e. 2014–1923 közé keltezhető (1. táblázat, 16. kép). Az S156 és az S155 két nyakperces temetkezések BP adatai a „buzogányos sírnál” mintegy 70–75 évvel későbbiek, 1σ valószínűséggel közel egy időszakra, Kr. e. 1893–1776 közé tehetőek, ugyanakkor 1σ adataik nem fednek át az S153 temetkezésből származó méréssel. A Gáta–Wieselburg-kultúra eddigi abszolút kronológiai adatai Kr. e. 2110 és 1560 közötti időszakot reprezentálnak.¹³⁶ A farkasvermiekhöz hasonló korai adatok a lapos-réti temető magas státuszú 1. és 55. sírjából, valamint a két edénnyel eltemetett, 51. férfisírból származnak, amelyek a nagycenti temetők használatának kezdetét Kr. e. 2000 elé kelteznek.¹³⁷

ÖSSZEZÉS

A fémtárgyak kiemelkedő száma és minősége alapján (lásd az egyedülálló módon két sírban is elhelyezett három-három nyakpercet és a fémborításos kőtárgyat) a három bemutatott nyugat-magyarországi sír egy, gazdagságában és kapcsolatrendszerében, s talán technikai tudásában európai

¹²⁴Leeb (1987) 252, Abb. 4, G2; Melis (2024) Fig. 7.

¹²⁵Gömöri et al. (2018) Fig. 40.

¹²⁶Franz et al. (2017) 80–83.

¹²⁷Leeb (1987) 254–255, Abb. 4, H3; Bertemes (1989) Taf. 25, 5–11, 13–14, Taf. 26, 1–3; Bartelheim (1998) Taf. 38, B1–B3, Taf. 39, B4–B7.2; Spatzier (2007) Abb. 13; Melis (2024) Fig. 7.

¹²⁸Hicke (1987) 101, L TH1; Gömöri et al. (2018) Fig. 11, 7, Fig. 24, 4/A; Franz et al. (2017) 73, 78.

¹²⁹Hicke (1987) 104, T1, Taf. 18, 16 OS,c, Taf. 19, 20/2 OS,a; Melis (2024) Fig. 7, J2b.

¹³⁰Bertemes (1989) I, 164, Taf. 25, 4.

¹³¹Dvořák (1989) Abb. 1, Type B, E; Patay (2013) Fig. 12, 2; Reményi és Endrődi (2016) Fig. 93.

¹³²Harrison és Heyd (2007) Fig. 41.

¹³³Gerloff (1993) Abb. 3; Bartelheim (1998) 67, Taf. 46, T4, Karte 152; Gömöri et al. (2018) 60.

¹³⁴Bartelheim (1998) Taf. 46, S4, Karte 142; Batora (2000) 409, Abb. 643, 84B.

¹³⁵Fischl et al. (2015); Szabó (2017); Kiss et al. (2019).

¹³⁶Nagy (2013) Abb. 3–6; Gömöri et al. (2018) Fig. 41; Melis et al. (2022) 63–65; Melis (2024).

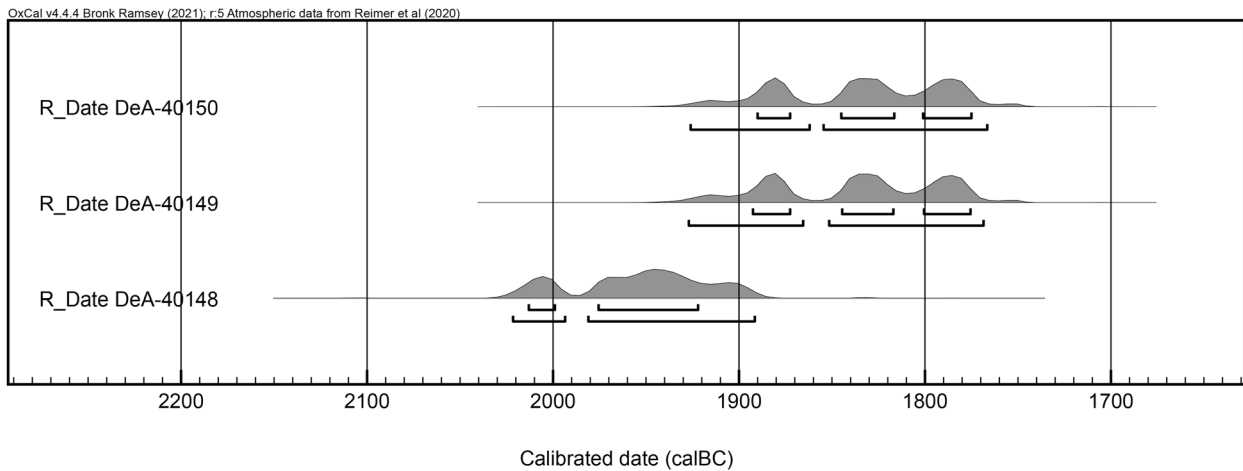
¹³⁷Gömöri et al. (2018) Fig. 41; Melis et al. (2022) Fig. 11.

1. táblázat. A Nagycenk-Farkasverem temetkezéseiből végzett radiokarbon mérések eredményei az IntCal20 kalibrációs görbe alapján (Reimer et al. (2020)); OxCal v4.4.4 programmal (Bronk Ramsey (2009)) kalibrálva

Table 1. Radiocarbon data derived from the graves at Nagycenk-Farkasverem calibrated by the IntCal20 curve (Reimer et al. (2020)); using OxCal v4.4.4. program (Bronk Ramsey (2009))

Sírszám	Minta anyaga	Mérés kódja	BP adat	cal BC (68,3%)	cal BC (95,4%)
S153	embercsont	DeA-40148	3597 ± 18	2014–1923	2022–1892
S155	embercsont	DeA-40149	3524 ± 19	1893–1776	1928–1769
S156	embercsont	DeA-40150	3521 ± 19	1891–1776	1927–1767

16. kép. Radiokarbon adatok Nagycenk-Farkasverem S153, S155, S156 sírokból (az adatokat ld. az 1. táblázatban)

Fig. 16. Multiple plot analysis of the radiocarbon data from graves S153, S155 and S156 (see data in Table 1)

viszonylatban is kiemelkedő közösségre utal a Fertő-tó vidékén, a közép-németországi, kora bronzkori „fejedelmi temetkezések” időszakában. A Nagycenk-Farkasverem lelőhelyen feltárt harimckét sír közül jelen tanulmányban a három, réz/bronztárgyakban leggazdagabb temetkezést választottuk ki. Az S153 sírban előkerült buzogányfej és három nyakpercc alapján nem túlzás az eltemetett „főnöki” rangját feltételeznünk; az idősebb férfi a temető használatának korábbi időszakában tölthette be ezt a szerepet.¹³⁸ Az S156 sírba szintén három nyakperccel eltemetett, meglehetősen fiatal férfi eddigi vizsgálataink szerint a temető használatának későbbi időszakában lehetett a közösség vezetője.

A három temetkezés megfelelő értékeléséhez elengedhetetlen a továbbiakban a rendelkezésünkre álló adatok szerint a magyarországi kora és középső fordulójára (1σ valószínűséggel Kr. e. 2010 és 1780 közé) keltezhető temető feltárt részének teljes régészeti és embertani közlése. Az 1,5 km-re található, ugyanerre az időszakra tehető nagycenk-lapos-réti temetővel együtt a Fertő-tó vidéki kora és középső bronzkori közösségek életébe, kapcsolataiba való betekintésre adnak egyedülálló alkalmat e fennmaradt mellékletekben gazdag temetkezések. A két temetőben előkerült sírok emberi maradványainak tervezett, komplex biorégészeti vizsgálata (¹⁴C, stabilizotóp, DNS) mind a temetkezések és a korszak

időrendjének pontosítását, mind az eltemetettek származását és a köztük lévő, temetőkon belüli és temetők közötti rokoni kapcsolatok feltárását teszik lehetővé a továbbiakban.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a C2284509 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Kooperatív Doktori Program [KDP-2023-5] finanszírozásában, továbbá a *Csontoktól, bronzoktól és telepektől a társadalomig: Vándorlások és társadalmi változások multidiszciplináris kutatása a bronzkori Magyarországon (Kr. e. 2500–1500)* (LP 2015-3, 2015–2023, vezető kutató: Kiss Viktória) és a *Bronzkori társadalmi-gazdasági stratégiák a Közép-Duna vidéken: digitális adatBÁZIS (Kr. e. 2500–1500)* MTA–BTK Lendület projektek (LP 2023-8, 2023–2028, vezető kutató: Kiss Viktória) keretében valósult meg. A projektet támogatta a Magyar Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (projektazonosító: FK128013, vezető kutató: Hajdu Tamás), a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Kutatási Ösztöndíja és a Kulturális és Innovációs Minisztérium Új Nemzeti Kiválóság Programjának (ÚNKP-23-5) Bolyai+ Felsőoktatási Fialat Oktatói, Kutatói Ösztöndíja, valamint a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum.

¹³⁸Kiss (2020).

IRODALOM

- Aspöck, E. (2008). What actually as a deviant burial? Comparing German-language and anglophone research. In: Murhy, E. M. (Szerk.), *Deviant Burial in the Archaeological Record*, Vol. 2. Studies in funerary archaeology, Oxford, 17–34.
- Bartelheim, M. (1998). *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur: Chronologische und chorologische Untersuchungen*, Vol. 46. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Verlag Rudolf Habelt, Bonn.
- Bátora, J. (2000). *Das Gräberfeld von Jeřovce/Slowakei: Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken*, Vol. 16. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Oetker/Voges, Kiel.
- Bátora, J. (2009). Hroby s dýkami na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach (Gräber mit Dolchen auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Ludanice-Mýtina Nová Ves). *Slovenská Archeológia*, 57: 221–260.
- Benkovsky-Pivovarová, Z. és Chropovský, B. (2015). *Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit in der Westslowakei*, Vol. 22. Archaeologica Slovaca Monographiae, Archeologický ústav SAV, Nitra.
- Bertemes, F. (1989). *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Gemeinlebarn. Kulturhistorische und paläometallurgische Studien*, Vol. 45. Saarbrücker Beiträge zum Altertumskunde, Verlag Rudolf Habelt, Bonn.
- Boghian, D. (1996). Considerații asupra utilizării litic al comunităților Precucuteni-Cucuteni-Tripolje. In: Dumitroaia, G. és Monah, D. (Szerk.), *Cucuteni aujour'd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme*, Vol. 2. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Multistar, Piatra Neamț, 277–342.
- Bóna, I. (1975). *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Vol. 49. Archaeologia Hungarica, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Boyadzhiev, K. (2011). Development and distribution of close combat weapons in Bulgarian Chalcolithic. In: Nikolov, V., Bacvarov, K. és Gurova, M. (Szerk.), *Festschrift für Marion Lichardus-Itten*, Vol. 14. Studia Praehistorica, National Institute for Archaeology and Museum, Sofia, 265–281.
- Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51(1): 337–360. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>.
- Cavazzuti, C., Hajdu, T., Lugli, F., Sperduti, A., Vicze, M., Horváth, A., Major, I., Molnár, M., Palcsu, L. és Kiss, V. (2021). Human mobility in a Bronze Age Vatya ‘urnfield’ and the life history of a high-status woman. *Plos One*, 16: e0254360. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254360>.
- Czebreszuk, J. (2013). The Bronze Age in the Polish Lands. In: Fokkens, H. és Harding, A. (Szerk.), *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford University Press, Oxford, 768–811. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199572861.013.0042>.
- Czebreszuk, J., Müller, J., Szmyt, M., Goslar, T., Jaeger, M., Hildebrandt-Radke, I., et al. (2024). Chronology and social significance of the “princely” barrow cemetery in Łęki Małe and the Central European Early Bronze Age. *Plos One*, 19(5): e0300591. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0300591>.
- Csányi, M., Stanczik, I. és Tárnoki, J. (2000). Der bronzezeitliche Schatzfund von Jászdózsa-Kápolna-halom. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 51, 147–167.
- Dani, J. és Horváth, T. (2012). *Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió*. Archeolingua, Budapest.
- Dövényi, Z. (Szerk.) (2010). *Magyarország kistájainak katasztere (Inventory of Microregions in Hungary)*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Duberow, E., Pernicka, E. és Krenn-Leeb, A. (2009). Eastern Alps or Western Carpathians: Early Bronze Age. Metal within the Wieselburg Culture. In: Kienlin, T. L. és Roberts, B. (Szerk.), *Metals and Societies. Studies in honour of Barbara S. Ottaway*, Vol. 169. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Verlag Rudolf Habelt, Bonn, 336–349.
- Dvořák, P. (1989). Die Glockenbecherkultur in Mähren. In: Buchvaldek, M. és Pleslová-Štiková, E. (Szerk.), *Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C14 3000–2000 bc.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen*, Vol. 15. Praehistorica, Univerzita Karlova, Prag, 201–205.
- Ehrgartner, W. (1959). Die Schädel aus den frühbronzezeitlichen Gräbern von Hainburg, Niederösterreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 88–89: 8–91.
- Ernée, M. (2015). *Prag-Miškovice. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen zu Grabbau, Bestattungssitten und Inventaren einer frühbronzezeitlichen Nekropole*, Vol. 72. Römisch-Germanische Forschungen, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt am Main, Darmstadt.
- Ernée, M., Langová, M., et al. (2020). *Mikulovice. Pohřebiště starší doby bronzové na Jantarové stezce (Early Bronze Age Cemetery on the Amber Road)*, Vol. 21. Památky archeologické – Supplementum, Archeologický ústav AV ČR, Prague.
- Fischl, K. P., Kiss, V., Kulcsár, G. és Szeverényi, V. (2015). Old and new narratives for the Carpathian Basin around 2200 BC. In: Meller, H., Arz, H. W., Jung, R. és Risch, R. (Szerk.), *2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world? 7th Archaeological Conference of Central Germany. October 23–26, 2014 in Halle (Saale)*, Vol. 12. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle (Saale), 503–523.
- Franz, N., Schwarzäugl, J. és Tögel, A. (2017). *Steinsichel und Bronzedolch. Urgeschichte in Weiden am See*, Vol. 1. Archäologie aktuell, Ferdinand Berger und Söhne, Horn.
- Gedl, M. (1980). *Die Dolche und Stabdolche in Polen*, Vol. VI/4. Prähistorische Bronzefunde, C. H. Beck, München.
- Gerber, D., Szeifert, B., Székely, O., Egyed, B., Gyuris, B., Giblin, J., Horváth, A., Köhler, K., Kulcsár, G., Kustár, Á., Major, I., Molnár, M., Palcsu, L., Szeverényi, V., Fábrián, S., Mende, B. G., Bondár, M., Ari, E., Kiss, V. és Szécsényi-Nagy, A. (2023). Interdisciplinary Analyses of Bronze Age Communities from Western Hungary Reveal Complex Population Histories. *Molecular Biology and Evolution*, 40(9): September 2023, msad182. <https://doi.org/10.1093/molbev/msad182>.
- Gerloff, S. (1993). Zu Fragen mittelmeerländischer Kontakte und absoluter Chronologie der Frühbronzezeit in Mittel- und

- Westeuropa. *Prähistorische Zeitschrift*, 68: 58–102. <https://doi.org/10.1515/prhz.1993.68.1.58>.
- Girić, M. (1971). *Mokrin, nekropola ranog bronzanog dóba (Mokrin: The Early Bronze Age Necropolis)*, Vol. 11–12. Dissertationes et monographiae, Smithsonian Institution, Washington, D.C.
- Gömöri, J. (2012). Fertő-Hanság Nemzeti Park, a Fertő D-i partszakaszának régészeti lelőhelyei (2012-ig) (Archäologische Fundstellen am Südufer der Neusiedler Sees, bis 2012). In: Kárpáti, L. és Fally, J. (Szerk.), *Fertő-Hanság – Neusiedler See-Seewinkel. Nemzeti Park – Monografikus tanulmányok a Fertő és a Hanság vidékéről*. Budapest, 258–270.
- Gömöri, J., Melis, E. és Kiss, V. (2018). A cemetery of the Gáta-Wieselburg culture at Nagycenk (Western Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69: 5–82. <https://doi.org/10.1556/072.2018.69.1.1>.
- Harrison, R. J. és Heyd, V. (2007). The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The Example of ‘Le Petit Chasseur I+III’ (Sion, Valais, Switzerland). *Prähistorische Zeitschrift*, 82(2): 129–214. <https://doi.org/10.1515/PZ.2007.010>.
- Hicke, W. (1987). *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau*, Vol. 75. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Burgenlandisches Landesmuseum, Eisenstadt, 5–229.
- Honti, Sz. (1996). A kisapostagi-kultúra. A mészbetétes edények népe kultúrája. In: Költő, L. és Vándor, L. (Szerk.), *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992*. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár–Zalaegerszeg, 47–56.
- Horváth, T. (2017). The stone implements and wrist-guards of the Bell Beaker cemetery of Budakalász (M0/12 site). *The Journal of the Archaeological Museum in Zagreb*, 50: 71–118.
- Ilon, G. (1996). Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez [Archaeological data regarding prehistory of Csepreg and its region]. In: Dénes, J. (Szerk.), *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Csepreg Város Önkormányzata, Csepreg, 6–43.
- Ilon, G. (2024). *Asszonyok – Férfiak – Kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr. e. 1650/1600 – Kr. e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez I–II*, Vol. 28. Opitz Archaeologica, Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Jaeger, M. és Czebreszuk, J. (2010). Does a Periphery Look Like That? The Cultural Landscape of the Unetice Culture’s Kościan Group. In: Kiel Graduate School „Human Development in Landscapes” (Szerk.), *Landscapes and Human Development: The Contribution of European Archaeology*, Vol. 191. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Verlag Rudolf Habelt, Bonn, 217–235.
- Kalicz-Schreiber, R. (1995). *Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában (Das bronzzeitliche Urnengräberfeld von Szigetszentmiklós)*, Vol. 2. Ráckevei Múzeumi Füzetek, Árpád Múzeum, Ráckeve.
- Kalinin, P. I. és Shishlina, N. I. (2023). Origin of the Serpentine Items from the Borodino Treasure. In: Ankusheva, N., Chechushkov, I. V., Epimakhov, A., Ankushev, M. és Ankusheva, P. (eds), *Geoarchaeology and Archaeological Mineralogy. GAM 2022. Springer Proceedings in Earth and Environmental Sciences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46424-9_15.
- Kemenczei, T. (2005). *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*, Vol. XX/10. Prähistorische Bronzefunde, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Kiss, V. (1999). Neuere Funde zur der mittelbronzezeitlichen Metallkunst in Transdanubien (Újabb leletek a Dunántúl középső bronzkori fémművességéhez). *Savaria*, 24(3): 153–164.
- Kiss, V. (2012). *Middle Bronze Age Encrusted Pottery in Western Hungary*, Vol. 27. Varia Archaeologica Hungarica, MTA Régészeti Intézet, Budapest.
- Kiss, V. (2020). The Bronze Age burial from Balatonakali revisited. In: Maran, J., Băjenaru, R., Ailincăi, S.-C., Popescu, A.-D. és Svend, H. (Szerk.), *Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze Age and Early Iron Age. Conference to the Memory of Alexandru Vulpe. 10th-13th November 2017, Tulcea*, Vol. 350. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Verlag Rudolf Habelt, Tulcea, 553–568.
- Kiss, V., Csányi, M., Dani, J., Fischl, K. P., Kulcsár, G. és Szathmári, I. (2019). Chronology of the Early and Middle Bronze Age in Hungary: New results. In: Pavúk, P. (Szerk.), *Reinecke’s Heritage. Terminology, Chronology and Identity in Central Europe Between 2300 and 1600 BC. Proceedings of the Humboldt Kolleg 12–15. June 2017, Křtiny, Czech Republic*, Vol. 23. Studia Hercynia, Křtiny, Prague, 173–197.
- Klimscha, F. (2018). The emergence of Specialized Combat Weapons in the Levantine Bronze Age. In: Horn, C. és Kristiansen, K. (Szerk.), *Warfare in Bronze Age Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 101–118. <https://doi.org/10.1017/9781316884522.008>.
- Knoll, F. és Meller, H. (2016). Die Ösenkopfnadel – ein ‘klassen’-verbindendes Trachtelement der Aunjetitzer Kultur. Ein Beitrag zu Kontext, Interpretation und Typochronologie der mitteldeutschen Exemplare. In: Meller, H., Hahn, H. P., Jung, R. és Risch, R. (Szerk.), *Arm und Reich – Zur Ressourcenverteilung in prähistorischen Gesellschaften. 8. Mitteldeutscher Archäologentag vom 22. bis 24. Oktober 2015 in Halle (Saale)*, Vol. 14. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle (Saale), 283–370.
- Kovács, T. (1984). Vátya-Kultur In: Tasić, N. (Szerk.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Balkanološki institut SANU, Beograd, 217–233.
- Kovács, R. L., Gyöngyösi, Sz., Barkóczy, P., Juhász, L., Szabó, G., és Kiss, V. (2019). Technológiai megfigyelések kora és középső bronzkori fém tárgyokról (Technological observations of Early and Middle Bronze Age metal objects). In: Vicze, M. és Kovács, G. (Szerk.), *MOMOSZ X. Őskoros Kutatók X. Összejövetelének konferenciakötete. Őskori technikák, őskori technológiák*. Matrica Múzeum, Százhalombatta, 187–197.
- Közegi, F. (1958). Az oroszvári bronzkori temető (The Bronze Age cemetery at Oroszvár/Rusovce). *Folia Archaeologica*, 10: 43–59.
- Krenn-Leeb, A. (2010). Ressource versus Ritual – Deponierungsstrategien der Frühbronzezeit in Österreich. In: Meller, H. és Bertemes, F. (Szerk.), *Der Griff nach den Sternen. Internationales Symposium in Halle (Saale) 16.–21. Februar 2005*, Vol. 5. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie

- Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle (Saale), 281–315.
- Krenn-Leeb, A. (2011). Zwischen Buckliger Welt und Kleinen Karpaten – Die Lebenswelt der Wieselburg-Kultur. *Archäologie Österreichs*, 22: 11–26.
- Kulcsár, G. (2009). *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci cultures in Hungary*, Vol. 23. Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
- Kümmel, C. (2009). *Ur- und frühgeschichtlicher Grabraub. Archäologische Interpretation und kulturanthropologische Erklärung*, Vol. 9. Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie, Münster–New York–München.
- Leeb, A. (1987). Überblick über Chorologie, Typologie und Chronologie der Wieselburgerkultur. 100 Jahre Forschungsstand. In: Hicke, W. (Szerk.), *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau*, Vol. 75. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, 231–283.
- Lerner-de Wilde, M. (1995). Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit Mitteleuropas. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 20: 229–327.
- Lichardus, J. és Vladár, J. (1996). Karpatenbecken – Sintašta – Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historische Epoche. *Slovenská Archeológia*, 44: 25–93.
- Melis, E. (2013). Adalékok a kora bronzkori viselethez egy Ménfőcsanak-Széles-földeken feltárt hamvasztásos sír alapján. *Magyar Régészet*, Ősz: 1–5. https://files.archaeolingua.hu/2013O/Upload/Melis_H13O.pdf (utolsó elérés: 2024. április 6.).
- Melis, E. (2015). Inhumation burials from the Early Bronze Age in Győr-Ménfőcsanak. In: Batora, J. és Tóth, P. (Szerk.), *Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. medzinárodného symposia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“ Levica 8.–11. októbra 2013*, Vol. 18. Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes, Archeologický ústav SAV Nitra, Katedra archeológie FiF UK Bratislava, Bratislava–Nitra, 339–354.
- Melis, E. (2017). Analysis of secondary mortuary practices in the Early Bronze Age inhumation burials from North-Western Hungary. *Musaica Archaeologica*, 1: 7–22.
- Melis, E. (2020a). Temetkezési szokások a Gáta-Wieselburg-kultúra hegyeshalmi temetőjében. In: Nemes, G., Czigány, D. és N. Matus, Zs. (Szerk.), *Tomka 80: Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére. Römer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr*, 355–378.
- Melis, E. (2020b). Indicators for Social Structure in the Gáta-Wieselburg Cemetery of Hegyeshalom, Hungary. *Slovenská Archeológia*, 68(Suppl. 1): 385–398. <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.suppl.1.32>.
- Melis, E. (2020c). A nemi identitás kifejezésének vizsgálata a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezései körében. In: Csengeri, P., Kalli, A., Király, Á. és Koós, J. (Szerk.), *Momos IX. A rituálé régészete – Óskoros Kutatók IX. Összejövetelének konferenciakötete (Momos IX. The Archaeology of ritual - Proceedings of the IXth Conference of researchers of prehistory)*. *Dissertationes Archaeologicae*, 3(Suppl. 3): 75–99. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl3.75>.
- Melis, E. (2023). *Az Északnyugat-Dunántúl a kora bronzkor végétől a koszideri periódusig (Northwest Transdanubia from the end of the Early Bronze Age until the Koszider Period)*. PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2023.038>.
- Melis, E. (2024). Northwest Transdanubia from the end of the Early Bronze Age until the Koszider Period: Reworked and extended PhD thesis abstract. *Dissertationes Archaeologicae*, 3(11): 667–700. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2023.667>.
- Melis, E., Kiss, V., Kulcsár, G., Serlegi, G. és Vágvolgyi, B. (2022). Bronze Age microregional settlement investigations in the locality of Nagycenk (Northwest Hungary). *Antaeus*, 38: 33–80. https://doi.org/10.62149/Antaeus.38.2022_02.
- Melis, E., Kiss, V., Kulcsár, G., Serlegi, G. és Vágvolgyi, B. (2023). Előzetes jelentés a Nagycenk környékén végzett bronzkori mikroregionális kutatásokról (Preliminary report on the Bronze Age microregional study of the Nagycenk Region). In: Szilas, G. és Tóth Farkas, M. (Szerk.), *MOMOS 11. Környezet és ember. Óskoros Kutatók XI. Összejövetele konferenciakötete. 2019. április 10–12., BTM Aquincumi Múzeum (MOMOS XI. Meeting of Researchers of Prehistory. Environment and Humans)*, Vol. 3. Ósrégészeti Tanulmányok (Prehistoric Studies), Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 77–86. <https://doi.org/10.21862/momosz11.06>.
- Meller, H. (2019). Princes, Armies, Sanctuaries: The emergence of complex authority in the Central German Únétice culture. *Acta Archaeologica*, 90: 39–79. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0390.2019.12206.x>.
- Metzner-Nebelsick, C. (2009). Ein urnenfelderzeitliches Keulenkopfzepter aus Apetlon im Burgenland, Österreich. *Analele Banatului Arheologie-Istorie*, 17: 203–217. <https://doi.org/10.55201/TXPV9615>.
- Miske, K. (1917). Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. *Archiv für Anthropologie*, 15: 253–269.
- Moorey, P. R. S. (1988). The Chalcolithic Hoard from Nahal Mishmar, Israel, in Context. *World Archaeology*, 20: 171–189. <https://doi.org/10.1080/00438243.1988.9980066>.
- Mrenka, A. (2023). Előzetes jelentés a röjtökmuzsaji nyakpercc depóról (Preliminary report about the neck-ring depot from Röjtökmuzsaj [Hungary]). *Archaeologiai Értesítő*, 148: 157–183. <https://doi.org/10.1556/0208.2023.00046>.
- Nagy, M. (2013). Der südlichste Fundort der Gáta-Wieselburg-Kultur in Zsennye- Kavicsbánya/Schottergrube, Komitat Vas, Westungarn. *Savaria*, 36: 75–173.
- Nagy, M. és Figler, A. (2009). Dentáliumékszerek a Gáta-Wieselburg-kultúra temetkezéseiben (Dentalium jewellery in the burials of the Gáta-Wieselburg culture). In: Ilon, G. (Szerk.), *MOMOS VI. Nyersanyagok és kereskedelem. Óskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete – Kőszeg, 2009. március 19–21. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely*, 255–266.
- Needham, S., Lawson, A. J. és Woodward, A. (2010). “A Noble Group of Barrows”: Bush Barrow and the Normanton Down Early Bronze Age Cemetery Two Centuries On. *The Antiquaries Journal*, 90: 1–39. <https://doi.org/10.1017/S0003581510000077>.
- Neugebauer, J.-W. (1994). *Bronzezeit in Ostösterreich*. Verlag Niederösterreichische Pressehaus, St. Pölten–Wien.

- Neugebauer-Maresch, C. és Neugebauer, J.-W. (1997). *Franzhausen das frühbronzezeitliche Gräberfeld I*, Vol. A/5(1–2). Fundberichte aus Österreich – Materialhefte, Verlag Berger, Wien.
- Neugebauer-Maresch, C. és Neugebauer, J.-W. (2001). Zu den Bestattungssitten der endneolithischen Becherkulturen und der Frühbronzezeit Ostösterreichs – zum Forschungsstand. In: Lippert, A., Schultz, M., Shennan, S. és Teschler-Nicola, M. (Szerk.), *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*, Vol. 2. Internationale Archäologie, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf., 231–244.
- Nicolas, C. (2020). Bracer Ornaments! An investigation of Bell Beaker stone ‘wrist-guards’ from Central Europe. *Journal of Neolithic Archaeology*, 22: 15–107. <https://doi.org/10.12766/jna.2020.2>.
- Novotná, M. (2001). Angriffs- und Symbolwaffen der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: Lippert, A., Schultz, M., Shennan, S. és Teschler-Nicola, M. (Szerk.), *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*, Vol. 2. Internationale Archäologie, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf., 317–323.
- O’Shea, J. (1996). *Villagers of the Maros. A Portrait of an Early Bronze Age Society. Interdisciplinary contributions to archaeology*. Springer, New York–London. <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0304-4>.
- O’Shea, J. M., Parditka, G., Nicodemus, A., Kristiansen, K., Sjögren, K.-G., Paja, L. és Milašinović, L. (2019). Social formation and collapse in the Tisza-Maros region: dating the Maros Group and its Late Bronze Age successors. *Antiquity*, 93(369): 604–623. <https://doi.org/10.15184/aqy.2019.40>.
- Patay, R. (2013). Bell Beaker Cemetery and Settlement at Szigetszentmiklós: First Results. In: Heyd, V., Kulcsár, G. és Szeverényi, V. (Szerk.), *Transitions to the Bronze Age. Inter-regional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*. Archaeolingua, Budapest, 287–317.
- Primas, M. (1977). Untersuchungen zu den Bestattungssitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 58: 4–106.
- Reimer, P. J., Austin, W. E. N., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C. és Talamo, S. (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62(4): 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>.
- Reinhold, S. (2007). *Die Spätbronze- und frühe Eisenzeit im Kaukasus*, Vol. 144. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Verlag Rudolf Habelt, Bonn.
- Reményi, L. és Endrődi, A. (2016). *A Bell Beaker settlement in Albertfalva, Hungary (2470–1950 BC)*. Archaeolingua, Budapest.
- Ruckdeschel, W. (1979). *Die frühbronzezeitlichen Gräber Südbayerns. Ein Beitrag zur Kenntnis der Straubinger Kultur*. Verlag Rudolf Habelt, Bonn.
- Sangmeister, E. (1974). Zwei Neufunde der Glockenbecherkultur in Baden-Württemberg: ein Beitrag zur Klassifizierung der Armschutzplatten in Mitteleuropa. *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 1: 103–156.
- Sauer, F. (2009). *Die archäologische Grabungen auf der Trasse A6. Fundstelle Prellenkirchen*. Verlag Berger, Bad Vöslau.
- Savanyú, B. (2019). Nagycenk, Farkasverem lelőhely. In: Nagy, A. (Szerk.), *M85 Csorna II. – Sopron kelet, I. szakasz. Túl a félúton*. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr, 74–79.
- Schubert, E. (1973). Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 54: 1–105.
- Schumacher-Matthäus, G. (1985). *Studien zu Bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken. Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken*. Vol. 6. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- Schuster, C., Mecu, L., Mirea, P., Tuțulescu, I. és Gavrilă, E. (2015). The Bronze Age mace-heads from Southern Romania – tools, weapons and/or social distinction signs? *Buridava 12 / Symposia Thracologica*, 10: 186–234.
- Shalev, S., Goren, Y., Levy, T. E. és Northover, J. P. (1992). A Chalcolithic Mace Head from the Negev, Israel: Technological Aspects and Cultural Implications. *Archaeometry*, 34: 63–71. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.1992.tb00478.x>.
- Shuicheng, L. (2018). The Mace-head: A Significant Evidence of the Early Cultural Interaction between West and East. *Social Evolution & History*, 17(2): 258–272. <https://doi.org/10.30884/seh/2018.02.14>.
- Siklósi, Zs. (2004). Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55: 1–62. <https://doi.org/10.1556/AArch.55.2004.1-2.1>.
- Sirbu, M. (2013). Piese litice descoperite in asezarile culturilor Noua-Sabatinovka din spatiul pruto-nistean. *Tyragetia*, 7(22): 163–188.
- Somogyi, K. (2004). A kisapostagi kultúra birituális temetője Ordacsehi-Csereföldön (Das birituelle Gräberfeld der Kisapostag-Kultur aus dem Fundort Ordacsehi-Csereföld). In: Ilon, G. (Szerk.), *ΜΩΜΟΣ III.: Őskoros kutatók III. összefoglaló konferenciakötete: Halottkultusz és temetkezés. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely*, 349–381.
- Sosna, D. (2009). *Social Differentiation in the Late Copper Age and the Early Bronze Age in South Moravia (Czech Republic)*, Vol. 1994. British Archaeological Reports – International Series, B.A.R. Publishing, Oxford. <https://doi.org/10.30861/9781407305288>.
- Spatzier, A. (2007). Untersuchungen zu Chronologie, Grabstörung und Struktur des frühbronzezeitlichen Gräberfelds Franzhausen I, Niederösterreich. *Prähistorische Zeitschrift*, 82: 215–247. <https://doi.org/10.1515/PZ.2007.011>.
- Stockhammer, P. W., Massy, K., Knipper, C., Friedrich, R., Kromer, B., Lindauer, S., Radosavljevic, J., Witenborn, F. és Krause, J. (2015). Rewriting the Central European Early Bronze Age Chronology: Evidence from Large-Scale Radiocarbon Dating. *Plos One*, 10(10): e0139705. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139705>.
- Szabó, G. (2010). A Dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának kialakulása és belső időrendje a Bonyhádon feltárt temetőrészet tükrében (Ausgestaltung der Kultur und innere Zeitordnung des Volkes der inkrustierten Gefäße vom Transdanubien – im Spiegel des in Bonyhád freigelegten Friedhofteiles). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 32: 101–128.
- Szabó, G. (2017). Problems with the periodization of the Early Bronze Age in the Carpathian Basin in light of the older and recent AMS radiocarbon data (A Kárpát-medencei kora bronzkor periodizációjának nehézségei a régi és az újabb

- AMS radiokarbon adatok tükrében). *Archeometriai Műhely*, 14: 99–116.
- Szathmári, I. (1988). Korai tűtípusok a bronzkorban a Dunántúlon (Frühe Nadeltypen aus der Bronzezeit Transdanubiens). *Folia Archaeologica*, 39: 59–80.
- Točík, A. (1979). *Vyčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Slowakei*. Vol. 1. Materialia Archaeologica Slovaca, Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied, Nitra.
- Turek, J. (2015). Bell Beaker stone wrist-guards as symbolic male ornament. The significance of ceremonial warfare in 3rd millennium BC Central Europe. In: Martínez, M. P. és Salanova, L. (Szerk.), *The Bell Beaker transition in Europe: Mobility and local evolution during the 3rd millennium BC*. Oxbow Books, Oxford, 28–40.
- Turek, J. (2013). Echoes and Traditions of the Bell Beaker Phenomenon. In: M. Bartelheim, M., Peška, J. és Turek, J. (Szerk.), *From Copper to Bronze. Cultural and Social Transformations at the Turn of the 3rd/2nd Millennia B.C. in Central Europe*. Gewidmet PhDr. Václav Moucha, CSc. anlässlich seines 80. Geburtstages, Vol. 74. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, Beier & Beran, Langenweissbach, 9–23.
- Ujvari, F. (2019). Kópháza-Széles földek, avagy az őskortól a 2. világháborúig. *Magyar Régészet, Ősz*: 20–27. <https://doi.org/10.36245/mr.2019.3.5>.
- Vicze, M. (2011). *Bronze Age Cemetery at Dunaujváros-Duna-dűlő*, Vol. 4.1. Dissertationes Pannonicae, Eötvös Loránd University, Budapest.
- Vitezović, S. (2022). The use of mollusc shells for ornaments in the Bronze Age of the southern Carpathian basin. *Interdisciplinary Studies*, 27: 59–75.
- Vladár, J. (1973). *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči (Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in Branč)*, Vol. 12. Archaeologica Slovaca Fontes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca, Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava.
- Vogt, I. (2004). *Der Übergang von der frühen zur mittleren Bronzezeit in Mittel- und Nordeuropa unter besonderer Berücksichtigung der Griffplattenklingen*, Vol. 79. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Verlag Rudolf Habelt, Bonn.
- Wagner, J. (2003). *Sozio-kulturelle Studien zum Gräberfeld von Mokrin/Vojvodina*. MA Szakdolgozat, Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität, Berlin.

The cemetery of the Gáta–Wieselburg Culture and its remarkable graves from the site of Nagycenk-Farkasverem (Western Hungary)

Eszter Melis – Bálint Savanyú – Tamás Hajdu – Anett Gémes – Katalin Gyenesei – Attila Mrenka

In 2017 and 2018, excavations preceding the M85 motorway brought to light a previously unknown Bronze Age cemetery in the outskirts of Nagycenk. The burial ground turned out to be outstanding both in the quantity (Fig. 8) and quality of copper/bronze artefacts deposited there (Fig. 1). The inhumation burials and their grave goods are associated with the Gáta–Wieselburg Culture, that distributed in the territories of western Hungary, eastern Austria, and south-west Slovakia. Towards the end of the Early Bronze Age and during the course of the Middle Bronze Age (Early Bronze Age in Central Europe, Rei. BA1–A2, 2200/2100–1600/1500 BC), Lake Fertő (Neusiedl) was located in the central region occupied by the Gáta–Wieselburg Culture, between the River Rába and the Vienna Basin. The Hungarian shores of Lake Fertő and the fields surrounding the nearby villages are rich in the remains of multiple archaeological periods. The density of sites characteristic to the Gáta–Wieselburg Culture's settlement network is illustrated by the close relationship between the burial ground and village of similar dating unearthed by János Gömöri, 1.5 km west of the recently unearthed cemetery of Nagycenk-Farkasverem along the Arany stream. Nearly 30% of the 220–230 Gáta–Wieselburg burials excavated in Hungary were found in these two cemeteries at Nagycenk. In this preliminary report, three outstanding male burials out of the altogether thirty two graves, unearthed at the Nagycenk-Farkasverem cemetery, will be discussed.

Grave S153 is a moderately contracted inhumation burial of an adult male aged between 20 and 50 years, laid in a supine position with his legs pulled up to the left side, oriented to WSW–ENE (Fig. 2). Half of the 14 items discovered in the grave were copper/bronze objects, among which the metal-coated stone macehead represents an unique piece of artefact in European Bronze Age research as a whole. The item is most possibly linked to an individual of high social status and could be identified as a sceptre (Fig. 7, Fig. 9, 4). Copper or copper-coated stone maceheads are known from the Chalcolithic period in the Middle East, while bronze maces appeared in Europe much later, at the beginning of the Early Iron Age in territories of the North Caucasus (Fig. 14). The first occurrence of polished stone maceheads in the Carpathian Basin dates to the late Neolithic. In several cases, the contexts and the metal fittings attached to the (organic) handles of stone maceheads (e.g. Bush Barrow burial, Borodino hoard) suggest that they represent an artefact of social prestige. In the Early and Middle Bronze Age tumulus graves known from the Steppe (2600–1900 BC), there are several examples of stone

maceheads buried with high-ranking individuals, while this attribution does not seem to be present in the Early Bronze Age burials of the Únětice complex in Central Europe. In Hungary, marble maceheads dating to the Middle Bronze Age (1900–1500 BC) have been documented from Királyszentistván, from the burials of the Transdanubian Encrusted Pottery complex along with numerous special vessel types. There is one further example of a contemporaneous stone macehead known from the territory of the Vátya Culture.

The copper/bronze neckrings (Fig. 9, 1–3), a spiral arming (Fig. 9, 5) and spiral and dentalium beads (Fig. 10, 14a–b) recovered from burial S153 are typical products of the Early Bronze Age period (Rei. BA1–A2) in Central Europe. The three neckrings found in the same grave are unusual from a mortuary context in Central Europe at this time. In addition, the deceased was buried wearing a solid copper/bronze bracelet with a hammered, seal-like end (Fig. 9, 6). This type of bracelet is characteristic to the classical Únětice Culture (Rei. BA2a), and its gold variants were found in 'princely burials' dating from 1950 to 1830 BC in central Germany. The seven ceramic vessels from burial S153 – a jug with a pair of arching strap handles (Fig. 10, 11), an amphora with asymmetrical handles and another amphora with a pair of short handles (Fig. 10, 10, 12), two deep bowls (Fig. 10, 9, 13), and two further pots with, and without a handle (Fig. 10, 7, 8) – cover the ceramic repertoire of the Gáta–Wieselburg Culture. The curved profiles, as well as the knobs placed on the rim of the pot without handle and on the shoulder of a bowl (Fig. 10, 8, 9), can be traced back to the technologies of the Bell Beaker Complex, suggesting an early dating within the Gáta–Wieselburg chronological framework.

Grave S155 is a moderately contracted inhumation burial of a 20–25-year-old individual, presumed to be male, laid in a supine position with his legs pulled up to the left, and oriented to WSW–ENE (Fig. 4). Two copper/bronze neckrings survived as grave goods (Fig. 11).

Grave S156 is a crouched burial of a 19–22-year-old male, laid on its left side, oriented approx. to W–E (Fig. 5). On his neck, similarly to grave S153, three neckrings were documented (Fig. 12, 1–3). On the right wrist a spiral arming (Fig. 12, 4) – like in the case of Grave S153 – was identified, but with fewer coils. There were only minor differences in the thickness, diameter and weight among the eight neckrings found in the three graves described above: they all belong to a cast *Ösenring* form with hammered, rolled-ends and round cross-sections. This type of *Ösenring*

was widely used during the Early and Middle Bronze Age in Hungary, examples are known from the Kisapostag Culture (or the earliest Encrusted Pottery Culture) in Transdanubia to the Tolnanémedi horizon (Rei. BA1–A2, 2100–1600 BC) mainly from burials. During the course of the Central European Early Bronze Age (Rei. BA1–A2), however, a large number of ingots similar to neckrings (*Ringbarren*) were documented from deposits of various types. These ingots appear to concentrate in the regions of Lower Austria and Moravia, found in hoards and associated with mortuary contexts. The weight of the neckrings from Nagycenk-Farkasverem ranges from 174 to 213 g, which can be considered as average, although less strictly standardised than the pieces known from the Rőjtökmuzsaj depot (Hungary, Fig. 15).

A triangular copper/bronze dagger – with originally four rivets – was found in the triangular area enclosed by the left forearm and the upper arm of the inhumation of S156, even the five(!) rivets with hammered ends could be observed presumably holding segments of the handle together (Fig. 6, Fig. 12, 5a–h). The thickened blade implies a dating to the developed Central European Early Bronze Age (Rei. BA2), or to the beginning of the Hungarian Middle Bronze Age (1900–1700 BC). The prototype of the convex, polished, double axe-shaped stone slab found at the left wrist can be identified among the later types of wristguards widespread within the distribution area of the Bell Beaker complex (Fig. 12, 6), including northern Italy, in the Polada Culture, but it is also known sporadically from the burials of the Únětice and Unterwölbling cultures. In Hungary, a few examples were documented from the cremation burials of the Nagyrév and early Vátya cultures and from the inhumation graves of the Maros Culture. It is yet to be confirmed however, whether this type of object was indeed used to protect the forearms of archers or whether it can be considered as brace marking status. The cases where their context was properly documented suggest that they are likely to be an attribute of warriors that was passed down through generations.

The Cypriot pin (*Schleifenkopfnadel*) found around the chest of burial S156 was probably used to fasten some sort of garment. It represents a narrow-headed, earlier variant from

Rei. BA1 (Fig. 13, 11). The large number of copper/bronze spiral beads (Fig. 13, 7a–d, 7f, 13c–e), tiny multi-coil *Noppenrings* (Fig. 13, 7e, 13b) and dentalium beads (Fig. 13, 7g, 13f) found in the grave were standard items of dress ornaments characteristic to the Central European Early Bronze Age. Their diameter and positioning around the neck and in front of the thorax suggest that these were indeed used as dress ornaments decorating the upper part of the garment of the deceased buried in grave S156. Although studies analysing the raw materials and the manufacturing techniques of the Farkasverem pieces are ongoing, the round beads documented from grave S156 may have been made of faience (Fig. 13, 13a), according to the analogues of similar age. Fragments of the three ceramic vessels typical of the Gáta–Wieselburg Culture – two jugs and a bowl – were found at the feet of the inhumation (Fig. 13, 8–10). The more angled profile and lavish decoration of jug no. 9 suggests a later date within the Gáta–Wieselburg framework.

The three burials discussed here from Western Hungary serve as evidence of a community with outstanding wealth and a wide network of contacts, including perhaps technological knowledge (see the metal-coated stone), in the Lake Fertő (Neusiedl) region, during the period of the “princely burials” of the Early Bronze Age in Central Germany (2000–1750 BC). On the basis of the three radiocarbon dates available so far, a complete archaeological and anthropological assessment of the excavated part of the cemetery is essential for the overall evaluation of the burials dating to the turn of the Early and Middle Bronze Age in Hungary (with a 1 σ probability 2010–1780 cal BC, Table 1, Fig. 16). Together with the nearby cemetery of Nagycenk-Lapos-rét of the same period, the burials provide an opportunity to explore the life and relationships between communities in the Lake Fertő (Neusiedl) region in detail during the Early and Middle Bronze Age period. The planned, complex bio-archaeological examination (¹⁴C, stable isotope, aDNA) of the human remains discovered in the two cemeteries will enable us to work out a more precise chronology for the burials, the identification of the geographical origins of the deceased individuals, along with the kinship ties that could have linked these communities.

